

JELENTÉS

A MAGYARCSANÁD-BÖKÉNYI PRÓBAÁSATÁSOKRÓL.

Dr. Eperjessy Kálmán, a makói főgimnázium tanára 1925. húsvét ünnepe előtt két érmet hozott be az intézetbe meghatározás végett. A két érem hátlapjával összeragadva sírból került elő, amelyet a Maros áradása a bökényi partokból mosott ki. Az egyik érem első rátekintésre negyedik századbéli római, a másik pedig byzánci éremnek látszott. Kopottsága és hátlapjának ismerete nélkül pontosan meghatározni nem lehetett. Eperjessy elbeszélte, hogy a Maros minden áradása alkalmával nagy területeket szakít el a partból s minden alkalommal más-más képet mutat a visszamaradó terület. A bökénypusztai halomtól kezdve kb $1\frac{1}{2}$ —2 km. távolságban, lakó és pernyegödrök, kemencék és tűzhelyek nyomai látszanak, melyekből csont- és cseréptöredékek, állati csontok és égett rögök kerülnek elő. A part egyes helyeiből emberi csontváz maradványai kerültek elő, egyik-másik mellett paszta gyöngyszemek, edénykék, karperecek is voltak. Eperjessy elbeszélése alapján elhatároztuk, hogy dr. Buday Árpád intézeti igazgató vezetésével megtekintjük a lelőhelyet s amennyiben tapasztalataink arról győznének meg, hogy a területen rendszeres ásatást folytatni érdemes, az intézet első ásatását Bökényben fogatosítjuk.

1925. április 19.-én, vasárnap, Eperjessy dr. és Novák József dr. pü. fogalmazó, a telep felfedezője társaságában Bökénybe mentünk. A Maros alacsony vízállása megengedte, hogy a hosszú partvonalat halászcsonakból végigtekintsük. A bökényi halom irányában szálltunk csónakba s a legelső nyomtól a legutolsóig végigjártuk az egész területet. (1 kép.) Kiindulási pontunktól a telep végéig mindenütt megtaláltuk azokat a településsel összefüggő tárgyakat és jelenségeket, melyeket Eperjessy dr. elbeszéléséből és a városi múzeum kintjárt szakembereinek leírásából ismertünk. Alig szálltunk csónakba, máris egy égető kemencének romjait találtuk meg, melynek azonban már csak az északi vége volt épségben, többi részét — talán a benne maradt edényekkel együtt, elvitte a Maros. A kemence méreteinek felvétele a part meredeksége miatt lehetetlen volt, de feleslegesnek is látszott, mert valóban kis töredékkal volt dolgunk. Fényképezését azonban nem mulasztottuk el. (2. kép.) Végigjárva az egész hosszú

partot, az egész telep valósággal szelvénytípusú feltárást mutatott, ahol a sárga földrétegbe tarka összevisszaságban nyomult be a sárgával kevert fekete, vagy tiszta fekete föld. Ez a mélyre lemenő kevert, bolygatott anyag erős kimosásokat mutatott, ami természetes is, mert a tömör lerakódású anyag kimosása nehezebb lévén, a Maros a könnyebben elvihető részeket vájta ki. Élesen vágódott ki a különböző rendeltetésű gödrök egyenesen lenyúló, hosszan, laposan elterülő kontúrja, a tűzhelyek égett rögeivel s a rajta lévő hulladékokkal együtt. A lakó gödörnek látszó mélyen lenyúló helyek fekete földje helyel-közzel a Maros kb. 3·5 m. mélységben lévő vize alá is lenyúlt. A személgödrök, pernyegödrök és

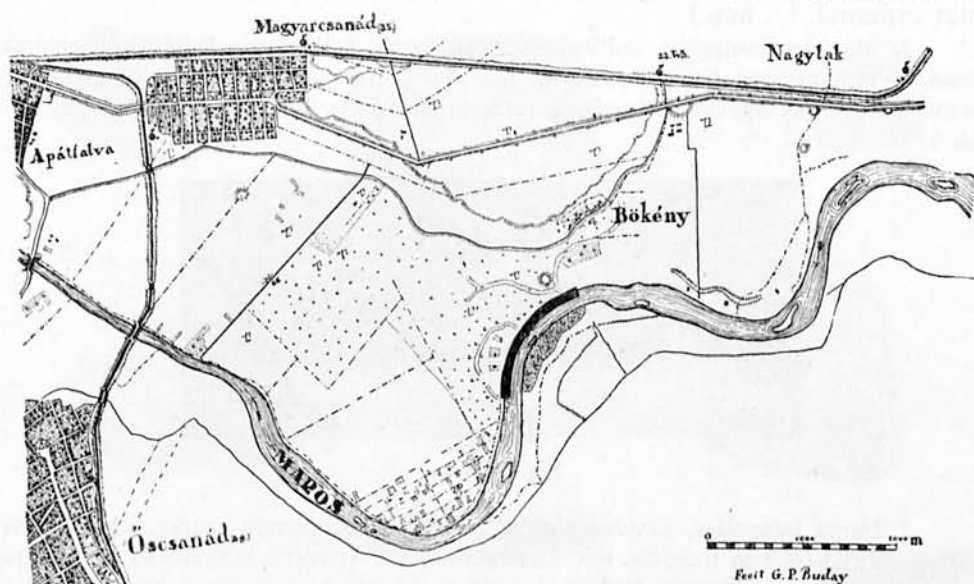

Fig. 1. kép.

tűzhelyek fekvése magasság szempontjából igen változatos képet mutatott.

A Maros közepén elterülő sziget irányában az eddigi kép hirtelen megváltozott. A széles gödrök elmaradtak s helyettük keskenyebb végeikkel kifelé álló 80—100 cm. szélességű sírgödrök éles vonalai látszottak. A part oldalából, a Maros folyásával derékszöget alkotó, csontváz töredékek állottak ki. A sekélyebb vízből kiálló part perem mélyén, szétszórt emberi csontok feküdtek. Kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a telep temetője előtt járunk. A kivetett csontok mellett edénytöredékek kisebb-nagyobb darabjai feküdtek. (Az épen maradt dolgokat Eperjessy és Novák dr.-ok összeszedték s a makói gimnázium történelmi szertárában helyezték el. Ismertetésük megjelent a gimnázium 1924—25. évi Értesítőjében.) A mint-

egy 150—200 méter hosszúságban elnyúló sírhelyek bevégeződése után újra az előbb látott kép ismétlődik, de itt már a parton inkább a tűzhelyek dominálnak, gödröket csak itt-ott lehet látni. Aztán az erősen tarka rétegeződésű part egyszínűvé válik s a telepnek minden nyoma eltűnik, mielőtt a Maros kanyarulat a szakadékos partot a túloldalra nem vitte. Innen kezdve már a Magyarcsanak felőli oldal a homokos.

Természetes, hogy minden tárgyat, ami kezünk ügyébe került, gondosan félretettünk. A legdurvább cserepektől a La-Tène cserepekig sokféle változat, különböző fonatú és iszapolású cserép töredéke került elő. Díszített és díszítés nélküli vegyesen. Néhány darab különösebb figyelmet érdemel. (3. kép.)

1. Mindjárt csolnakba szállásunkkor az egyik halász egy kettétört csontárat talált. Törése egészen friss. Csiszolása igen finom. Hosszúsága 7.1 cm.; megmunkált hegye 4.5 cm.; legnagyobb szélessége a törés előtt 1.55 cm. Hulladékgödörből került elő. (3. 12.)

Fig. 2. kép.

2. Durva iszapolású, kavicsszemekkel kevert, felső peremén szürke, lejjebb vöröses tónusú edény felső rész töredéke. Korong nélkül készült. Az edény szájrészétől 3.05 cm.-re az oldalból 1 cm.-re kiemelkedő 1.25 cm. széles, 2.2 cm. hosszú bütyök fül van. Külső kidolgozása elnagyolt. (3. 9.)

3. Durva iszapolású, szemcsés anyagból korong nélkül készült díszített edény-töredék. Külső része szürke, belseje vöröses színű. A töredéken látszik, hogy az egész edényen körül futólag 1 cm.-es perem volt, amelynek kiemelkedését átlag 1.3 cm.-enként vertikális irányba haladó ujjbenyomás szakította meg. Falvastagsága 0.95 cm. (3. 7.)

4. Finom iszapolású, szürke tónusú szalagfültöredék. Szélessége 2.4 cm. A fül nem kerekén haladt, hanem derékszögben tört meg. A megtörésnél a közép bemélyed, a két szél kicsúcsosodik. Egyik szárának közepén bordázat fut az oldalakkal párhuzamos irányban. (3. 5—5/a.)

5. Finom iszapolású táltöredék. Tónusa szürke. Korong nélkül készült. Fenék átmérője 3.4 cm. Szája 7.8 cm. Magassága: 3.35 cm. Falvastagsága: 0.65 cm. (3. 13.)

6. Durván iszapolt, durva kavicsokkal kevert anyagból készült sötétszürke edény-töredék. Falvastagsága 7.5 cm. Fenék átmérője 6.9. Legnagyobb szélessége a felső törésnél 13.5 cm. Korong nélkül készült. (3. 15.)

A sír közelében, ahol az összeragadt pénzeket találták, másik sírnak szétszórt maradványai feküdtek, melyben, meg nem figyelt helyen, gyöngyök kerültek elő. A sekély vízben, pontosan a sír alatt két gyöngyszemet találtunk. Az egyik:

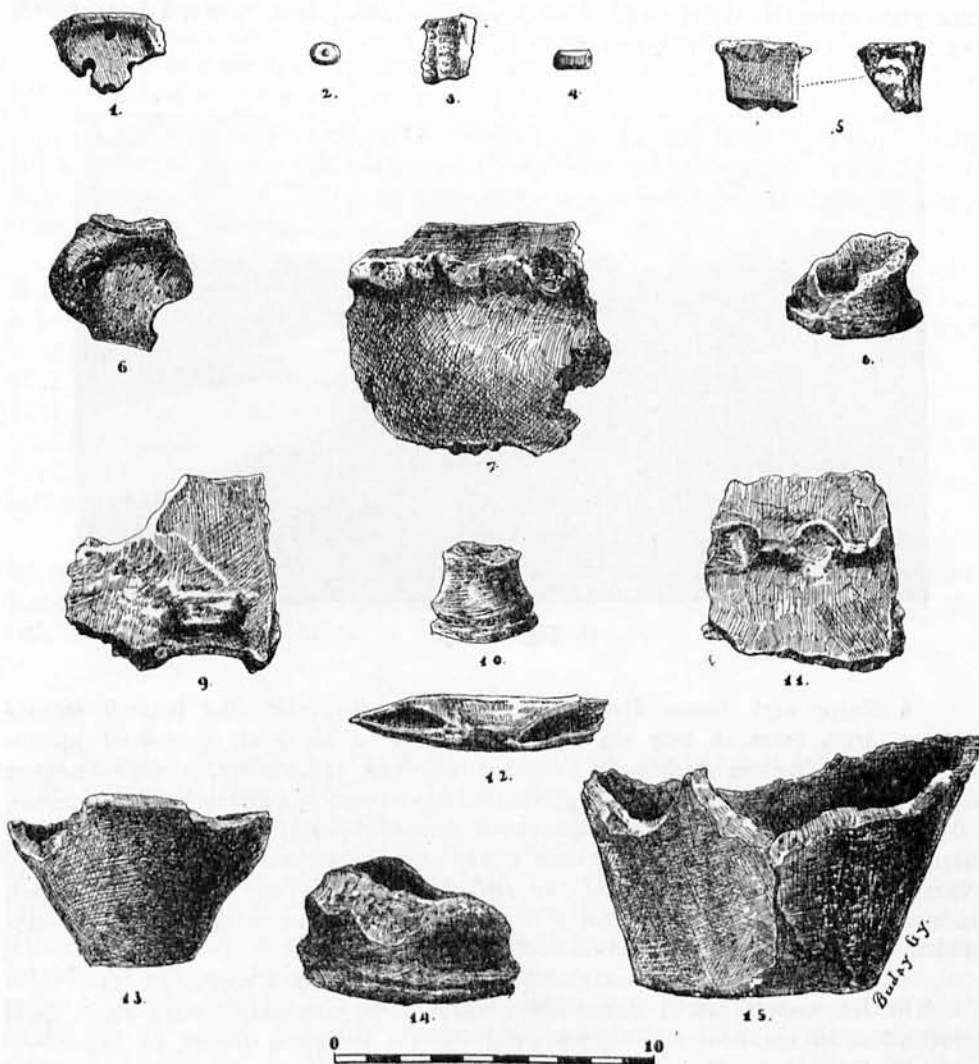

Fig. 3. kép.

7. Zöld pásztából készült, hatszögletű 1.5 cm. hosszúságú. (3. 4.)

8. Sárga pásztából készült, kerekded 0.6 cm. hosszúságú. (3. 2.)

Találtunk még nagy számmal különböző korú cseréptöredékeket, melyek azt a látszatot keltették, hogy a hosszú területre kinyúló telep különböző kultúrfokon lakó népeknek hosszú időn át nyújtott lakhelyet. — Feltűnt, hogy majdnem minden hulladék-gödör megbolygatásakor salak darabok kerültek elő. A magunkkal hozott darabokat az ásványtani intézet vizsgálta meg. Szén- és vasrészecskéket talált benne. Keletkezésének oka azonban egyelőre rejtély maradt.

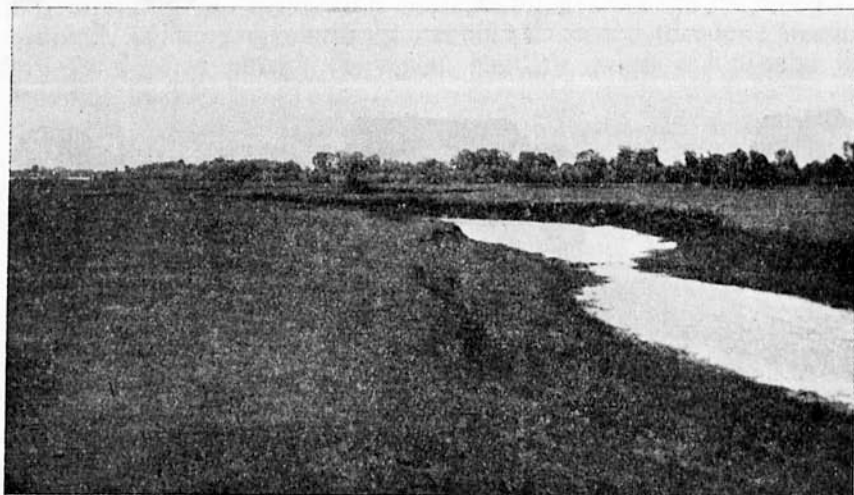

Fig. 4. kép.

A Maros part tüzetes átvizsgálása után, a széles ártér által határolt szántóföldeket jártuk össze. A még alig zöldellő hagyma táblák közt, egymástól kisebb-nagyobb mélyedésekkel elválasztott halmok következtek egymásután. A mélyedésekben sehol semmit sem találtunk. Az öt, egymás mellett sorakozó, alig észrevehetővé elszántott, halom területén, az apróra tört cserepeknek megszámlálhatatlan tömege feküdt. Kor, díszítés és kivitel tekintetében ugyanaz a kép, mint a partmentén. E halom egyikén végzett próbaátástát Móra Ferenc. Az első ásónyom tele volt cseréptöredékekkel, ugyanolyan összevisszaságban, mint a felszínen, de alatta semmi sem volt. Az összeszedett töredékek közül a legjellegzetesebbek a következők:

9. 1-8 cm. hosszú, 1-47 cm. széles patintott kova penge töredéke. (3. 3.)
10. Jól iszapolt, szürke tónusú edénytalp. A fenék szélessége 6-3 cm. Fenék utáni bemélyedése 5-8 cm. átmérőjű. Falvastagság: 1-07 cm. Korongon készült. (3. 14.)
11. Finom iszapolású, törésében fekete, kívül vörösre égetett talpas edény töredéke. Fenék átmérő: 4 cm. A kiszélesedő rész előtti bemélyedés 3 cm. átmérőjű. Falvastagság: 0-61 cm. (3. 8.)
12. Az előbbivel egyező technikájú talptöredék. Fenék átmérője 2-93 cm. Bemélyedése 2-16 cm. Falvastagság: 0-60 cm. (3. 10.)

13. Szalagfüles edénytöredék. A tál felső része 1.75 cm., alsó része 1.35 cm. Anyaga szemcsés. Kívül-belül vörösre égett és felhólyagzott. A hólyagok szerkezete a salakéra emlékeztet. A nagyfokú tűz nyomai látszanak rajta. (Talán valami támaszpontot nyújt a lépten-nyomon itt is előforduló salak keletkezéséről.) (3. 6.)

14. Peremes tűzborító töredéke. Finom iszapolású. Vörösre égett. (3. 1.)

15. Vörösre égett, durva iszapolású vastag edénytöredék. Szabálytalan távolságban újjibenyomásos, körülfutó díszítéssel. (3. 11.)

A halmok tüzetes megvizsgálása után, az apátfalvi legelőn keresztül a bökényi halom irányába mentünk. Utunkat mindenütt végig kísérte egy széles mély ér, melynek mélyebben fekvő részeiben most is állandóan víz van. (4. kép.)

Az érpartjáról jól szemmel kísérhető az az emelkedés, amely egyfelől a bejárt halmok felé, másfelől a Maros-part bejárt vonala felé halad s legmagasabb pontját, a Maros-parton, illetve a halmoknál éri el. Hogy a parti emelkedésből mit vitt el a Maros, ma már nehéz megállapítani. A régi térképek és a mai térképekre berajzolt elhagyott medrek tanúsága szerint a Maros nem a mai helyén folyt. A mai szántóföldeket és legelőket szakgató munkája pedig azt mutatja, hogy medrét ezen a helyen ma is észak felé tolja. Nem valószínű tehát, hogy a ma tényleg marosmentinek látszó településnek ez a folyó lett volna földrajzi tényezője.

A terep bejárása után elhatároztuk, hogy ásatásainkat tényleg Bökényben kezdjük meg. Az Egyetem Barátok Egyesületének 3,000.000 K-ás adománya és Csanád-megye alispánjának engedélye alapján e sorok írója kapott megbízást az ásatások vezetésére.

*

Legelső dolgunk volt a telep területének pontos felmérése a Maros felőli feltárt oldalon. (Térkép: vastag vonal.) A legelső gödör, melyben a fentebb leírt csonteszközt találtuk, a régi vízimalomtól kissé feljebb található, a bökényiek lejárójától keletre, közvetlenül a Bökény és Magyarcsanád közt húzódó határárok közelében. A kulturnyomokat tartalmazó Maros-part csak nagyon kis részével esik a bökényi határba; legnagyobb része a magyarcsanádi határban fekvő, Apátfalva község tulajdonát képező legelőn terül el. Egész hosszúsága 1344 méter. A sírmező az első gödörtől 615 méter távolságra kezdődik. A már eddig talált eszközök és egyéb tárgyak hitelesítése céljából a temetőt akartuk legelőször megásatni. A Maros szakadékos partjai alatt szerteszét heverő embercsont maradványok útbaigazítottak afelől, hogy a sírokat hol keressük. Sajnos, a Marospart közelében nem lehetett hozzákezdeni az ásatáshoz, mert ott búzavetés volt. Így kénytelenek voltunk a sírok irányában, a búzátábla keleti végén elterülő legelőszélén ásatni. Az első árok a Maros-parttal párhuzamosan 99.70 méter távolságra kezdődött.

A 15 m. hosszú, 1 m. széles árok É—Ény.—D—Dk. irányba húzódott. Ásás közben itt-ott kisebb-nagyobb töredékeket, modern cserépdarabokat, állati csontmaradványokat találtunk; de ezek is leginkább 1—50 cm. mélységig fordultak elő, főleg a legfiatalabb iszaplerakodásban. 150 cm. mélységtől a 200 cm.-nél kezdődő szűztalajig semmi sem fordult elő. — Az alsó rétegekben az árkot két oldalt lenyesve 2·5—3 m.-re szélesítettük, de a bolygatásnak semmi nyomát nem találtuk. Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a temető, melyet a Maros már évtizedek óta szaggat, nem nyúlik az amúgy is mélyebben fekvő legelőre.

A másik árokkal még jobban igyekeztünk megközelíteni a partot. Az előbb említett, Maros-parton fekvő emberi csontokon kívül, azoktól

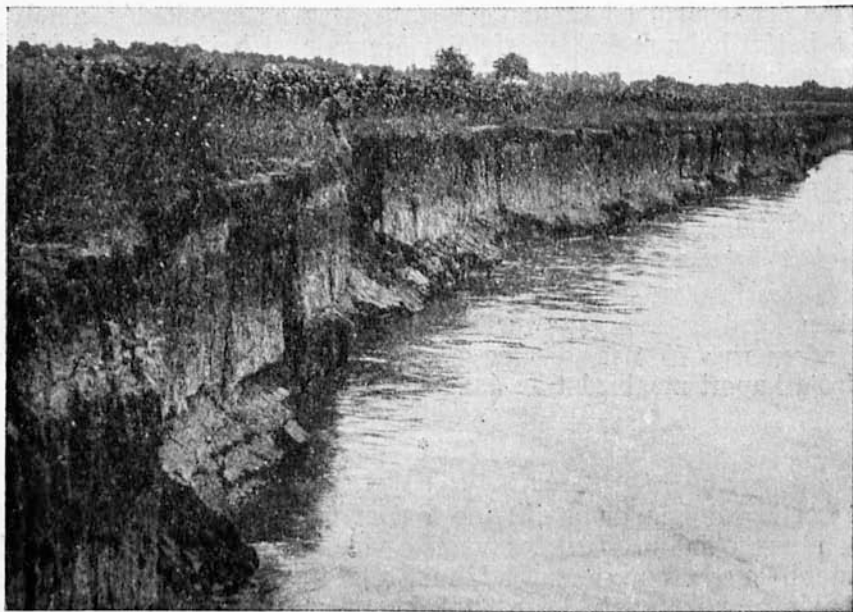

Fig. 5. kép.

119·20 cm. távolságra lefelé, néhány embercsont feküdt. Ezek irányában a parttól 46·60 m. távolságra a legelő szélében újabb árkot húztunk 5 m. hosszúságban, É—Ék.—D—Dny. irányban az előbbitől 76 m. távolságra. Az árkot az előbbihez hasonló módon ástuk meg, ugyanolyan eredménnyel. 2 m. mélységben az árok D—Dny.-i végének a folyó felé eső sarkában bolygatott föld látszott, amelynek csak nagyon kis része esett az árokba. Ezért az árok irányát bolygatott föld irányában megváltoztatva É.—D. irányban újabb 3 m. hosszú árkot húztunk. A többé-kevésbé kis alakú, 1·20 m. átmérőjű, lyuk kevert földje 2·80 m. mélységben teljesen megszűnt. Semmit sem tartalmazott.

E lyuktól 1 méter távolságban 117 cm. mélységben kb. egy méteres szelvényt kitöltve égett föld, hamu, pernye és faszén réteg kezdődött, melyből igen sok modern mázos edény cserép került elő. A réteg 150 cm. mélységben teljesen megszűnt.

A régészeti szempontból eredménytelennek mondható munkának csak annyi haszna volt, hogy megtaláltuk azt a vonalat, amelyen túl a temető nem terjedhetett. De pontos rajzot tudtunk készíteni az egymás alatt sorakozó rétegekről is, amelyek különben a Maros parton is mindvégig igen jól kivehetők. (5. kép.)

A szelvény képe, amely későbbi ásatások folyamán mindenütt azonos volt, a következőképp alakult: (6. kép.) Legfelől egy 47 cm. széles homokos iszapréteg fekszik, melyet egy 3 cm.-es finom iszapréteg választ el az alatta fekvő 7 cm. széles újabb homokos iszaprétegtől. A finom iszapréteg 4 cm. vastagságban e réteg alatt megismétlődik. 61 cm.-től 120 cm.-ig fekete föld következik. Ennek felső rétegében kb. 85 cm. mélységig mindenütt cserép darabok, csont töredékek találhatók még akkor is, ha a föld bolygatva nem volt. Ettől felfelé csak akkor találhatók e törmelékek, ha a föld bolygatva volt. (Későbbi tapasztalataim szerint a sírok felső része itt kezdődik.) 120 cm.-től 205 cm.-ig fekete és sárga föld keveréke foglal helyet. 205 cm.-től lefelé (más helyen 4 m.-ig is lejutottunk) tömören összefüggő sárga föld található.

*

E megállapítások után, mivel a parthoz közelebb sehol sem juthattunk, a *bökényi halom* ásását kezdtük el. A halom a bökényi telep délkeleti végénél emelkedik. A már említett két község határa húzódik rajta

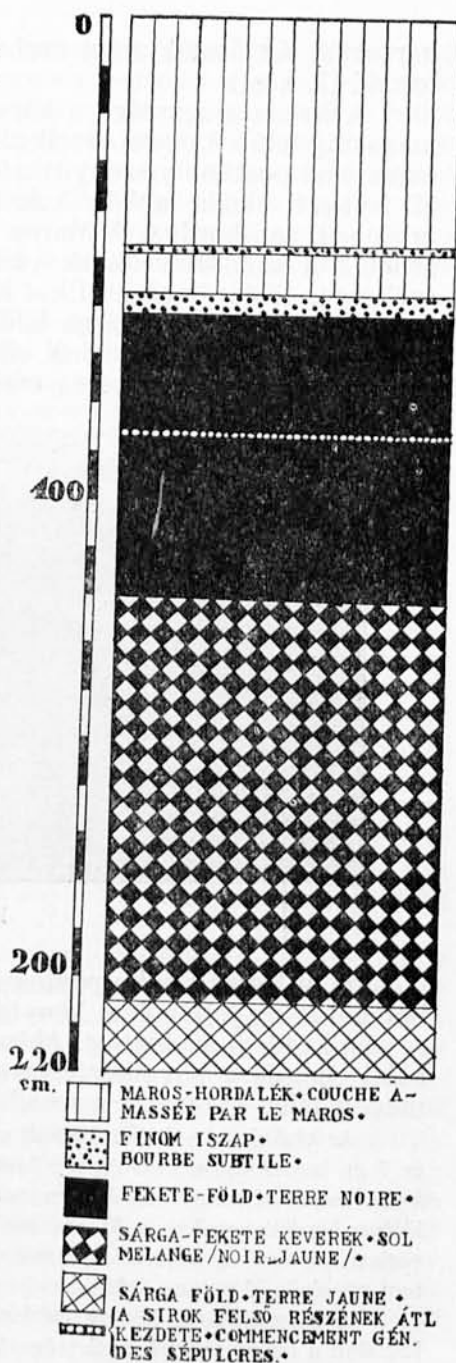

Fig. 6. kép.

keresztül. Az ásatás utáni szabad időt a halom térképezésére fordítottuk. (7. kép.)

A halom magassága a környező 86 m.-es átlagos tengerszin feletti magasság felé 8·5 m.-rel emelkedik. A bökényi temető keresztje előtt lévő magassági ponthoz viszonyítva 94·7 cm. tengerszin feletti magasságot ér el. Nyugati oldala lankás, keleti meredekebb. Ez utóbbi oldal azonban erősen le van hordva. A Maros nagy vízállása idején régi idő óta innen szokták a káposztás földek védelmére szolgáló ideiglenes töltésekhez szükséges földet hordani. Ék.-i lábánál hatalmas kiterjedésű gödör foglal helyet, amely egész a sárga földig ki van hordva. (A bökényiek elbeszélése szerint, a keleti oldalról elhordott területen rengeteg embercsontot s különböző fegyvereket és eszközöket találtak.) Mivel az egész keleti

Fig. 7. kép.

oldalon, a legmagasabb pontok kivételével sehol sincs olyan rész, amely bolygatva ne lett volna, kénytelenek voltunk a nyugati oldal lankásabb részén kezdeni az ásatást. Abban a reményben voltunk, hogy ha a keleti oldal elhordása következtében elpusztult temetőt már nem is kaphatjuk meg, a telep nyomaira a másik oldalon rá kell akadnunk.

Az első árkot a halom lábánál pontosan É.-D. irányban húztuk, 1 m. szélességben és 7 m. hosszúságban. Földjel oly kemény fekete föld volt, hogy a csákány is nehezen fogta. Iszapos-homokos földnek nyoma sem volt. Látszott, hogy a halmot abban az időben hordták, amikor a Maros ága jóval a maitól délre kanyargott. 180 cm. mélységben jutottunk a szűz földre minden eredmény nélkül. A kihányt földben sem csont, sem cserépdarabot nem találtunk.

A második árok közepe és északi fele 4·5 m., a déli fele 3—4 m. magasságban húzódott a halom lábától. Szélessége 1·5 m., hosszúsága 26·5 m. volt. Iránya É.-D.

Az első ásonyom (átlag 25 cm.) teljesen meddő volt ugyan, de a föld nem volt annyira kemény, mint az előbbi árokban. A második ásonyomban 45 cm. mélyen az árok déli végétől 7-20 m. távolságra, a keleti oldalon egy 44 cm. hosszú fadarab feküdt; közelében vékony, szétmállott koponya és egyéb csontok feküdtek. A föld erősen bolygatva volt, annyira, hogy még az árok másik szélén is felismerhetetlen vékony csontok feküdtek, köztük egy gyermek csigolya csontjával. Kétségtől hozzátartozott az előbbi csonthoz s így megállapítható, hogy koporsós gyermeksírral állottunk szemben (1. sír). Figyelmet csak annyiban érdemel, mert az egész árokban ez volt az egyetlen koporsós gyermek sír.

13-40 m. távolságra, a keleti oldalban, 30 cm. mélységben 10 cm. átmérőjű karó kezdődött, amely 15 cm.-re nyúlt le a következő ásonyomba.

20-80 m. távolságra 50 cm. mélységben, deszka és csont törmelékkel mutatták egy megbolygatott sír maradványait. A maradványokból ítélve, felnőtt gyermek sírja lehetett (2. sír).

22-20—22-90 m. között találtuk az első háborítatlan sírt. A 71 cm. hosszú fiú csontváz 60 cm. mélyen feküdt, lábbal K—Dk. irányban. Kezei a mellén összetéve nyugodtak. Melléklete nem volt. Mivel az árokba csak épen a koponya teteje esett, az árkot keleti irányba 80 cm.-re oldalt meghosszabbítottuk (3. sír).

10 m. távolságban, a keleti fal mellett, 1 m. mélységben néhány gyöngyszem vonta a figyelmet magára. Zöld, fehér és világos kék gyöngyök feküdtek egymás mellett, néhány megzöldült két szálból sodort vékony zsinór mellett. A zsinór szálak egymással összefüggésben a keleti fal alá nyúltak be. Óvatos kapargatás után egy felnőtt koponyájának körvonalai bontakoztak ki. Hogy a testet eredeti helyzetében kaphassuk meg, keleti irányban 134 cm. széles, 200 cm. hosszú mellék árkot húztunk. Óvatosan kibontva 1 m. mélységben K.-Ny. irányban fekvő 142-5 cm. hosszú női csontvázra bukkantunk. A csontváz közelében, a fekete földben, barna foltok mutatták a teljesen szétmállott koposó helyét. A csontváz kéztartása nagyon különös volt. Bal keze a medence felett nyugodott, jobb keze könyökben felhajlítva a koponya mellé került. A fej alatt nyugodott egy halotti bokréta, melynek felső kiszélesedő vége a koponya bal oldalán jött ki.

A bokréta belseje hosszú száraz fűszálakból van keményen összekötve, melyet kívülről durva fonású szövet takar; hátlapját valamikor széles levélalakú kemény papír borította, melynek szélein vörös és kék pamut anyaggal bevont zsinór húzódott. A durva szövet takaró fölé, sűrűn, zöldbe hajló fehér, duplafonású vékony zsinór volt varrva, amely levélalakú fémcsillogókkal és gyöngyökkel volt tele aggatva. A megmaradt gyöngyök nagyjából fehér s valószínűleg fehér volt a zsinór is, de a csillogók zöld színe és elpatinásodása bezöldítette. A koponyában a fogak hiány nélkül megvoltak s így bizonyosan fiatal menyecske feküdt a sírban (4. sír). (8. kép.)

15 m. távolságban, a nyugati fal felé, 70 cm. mélységben szétment koponyájú kb. 73 cm. hosszú fiú gyermek csontváza feküdt, lábával K.-Dk.-i irányban. Kezei a mellén szabályosan összetéve feküdtek. Koporsó és melléklet nem volt (5. sír).

21-20 m. távolságban, az árok keleti fala mellett erősen megromlódott gyermek-csontváz került elő, 80 cm. mélységben. A csontváz feje és térdtől lefele eső részei hiányoztak. Iránya K.-Dk.-i (6. sír).

113—127 cm. mélységben négy sírt bontottunk ki. Valamennyi koporsós volt. A korhadó fenyő deszka még egészen jól meg'átszott, bár érintésre teljesen szétporlott. A deszka vastagsága 2·5—4·5 cm. volt. Egy sírban annyira épen megvoltak a korhadt darabok, hogy a koporsó méretét pontosan fel lehetett venni és az egész alakot képzletben rekonstruálni.

1·80—2·40 m.-ig az árokra vertikális helyzetben, 120 cm. mélyen, feküdt az első sír. Kibontásához az árok nyugati falánál 145 cm. hosszú, 136 cm. széles keresztárkot kellett ásni. A keresztárkba nyúlva feküdt a 2·05 m. hosszú, 52 cm. széles, 36 cm. magas koporsó. A deszkák vastagsága 4·5 cm. A mai koporsóktól eltérőleg a teteje, egyszerű leszegezett deszka (sima tető). Mivel vasszegnek sehol nyoma sem volt, fel

Fig. 8. kép.

kell tételeznünk, hogy a koporsót faszeggel állították össze és szegezték le. A koporsót rendesen kibontani nem lehetett. Szétszedése után egy 173 cm. hosszú idős férfi csontváz bontakozott ki. Kezei a mell felett összekulcsolva feküdtek. Az egész felső test kissé jobbfelé hajlott. A vállai a koporsó deszkájával szorosan érintkeztek. A jobb szemüreg felett, egy felső harmadában meghajlott, 6 cm. hosszú, 1 mm. vastag, 2 mm.-es gombbal ellátott hajtű feküdt. Anyaga: bronz. Tájolás: K.-Dk. (7. sír).

13·57—14·10 m. közt, ugyancsak a nyugati oldalban 113 cm. mélységben újabb csontváz került elő. Kibontásához 112 cm. széles, 122 cm. hosszú oldalárkot kellett ásni. Koporsója annyira szétkorhadt, hogy csak a deszka vastagságát és a két oldal egymástól való távolságát lehetett pontosan felvenni. A vastagság 2·5 cm. volt. A koporsó szélessége 50 cm. A csontváz 156 cm. hosszúságú. Az idős férfi csontváz feje mellett jobb oldalon lecsúszva az előbbihez hasonló bronz hajtű három darabja feküdt. Hosszúsága 7·5 cm., vastagsága 1·5, gomb átmérője: 3 mm. A nyakon a mai közönséges párkapsokhoz hasonló nőstény kapocs feküdt. Bal keze a mellére fektetve, jobb keze a 4. sírban talált csontváz kezének helyzetével egyezőleg nyugodott. Tájolás: K.-Dk. (8. sír).

17·45—17·85 m.-ig, a nyugati falnál 93 cm. széles, 108 cm. hosszú oldalárkot bontottunk, melyben 127 cm. mélységben, 42 cm. széles koporsóban, 164 cm. hosszú, középkorú nő csontváza feküdt, ágyék felett összekulcsolt kezekkel. Tájolás: K.-Ny. (9. sír).

19·55—20·00 m. közt, a nyugati falnál 88 cm. széles, 89 cm. hosszú oldalárokban, 115 cm. mélységben, 40 cm. széles koporsóban, 162 cm. hosszú középkorú nő csontváza volt. Jobb keze a mellén, bal keze a 4. és 8. sírban talált csontvázak módjára feküdt. Tájolás: K.-Ny. (10. sír).

Az árokból még egy csontváz került elő. 12·00—12·50 m.-ig, újabb 54 cm. hosszú, 1 m. széles oldalárkot ástunk a nyugati oldalon. 140 cm. mélységben, korhadó koporsó-

maradványok közt 151 cm. hosszú öreg női csontváz bontakozott ki. Kezei rendez helyzetben a mellén feküdtek. A medencecsonton összehajlott rézgomb töredékei nyugodtak. Tájolás: K.-Dk. (11. sír).

Az egész árok hosszában 2-30 m.-ig leástunk. Innen kezdve, mivel kissé kevert föld (itt-ott sárga foltokkal) csak 5—20 m. közt mutatkozott, itt folytattuk a leásást. A kevert föld, melyből semmi sem került elő, már a második ásónyomomban megszűnt 3-80 mélységből a leásást csak az 5-90—8-30; 11—14 és 16-50—19-50 m. közt folytattuk, de sehol semmit sem találtunk. Végre 4-80 mélységben tiszta sárga földet találtunk.

A halomnak ezen a részén őskori, vagy népvándorlási telepnek, vagy temetkezésnek nyomát se találtuk. A temetkezés korát az eléggé épen maradt faanyagra támaszkodva, a XVIII. századon túlra nem te-

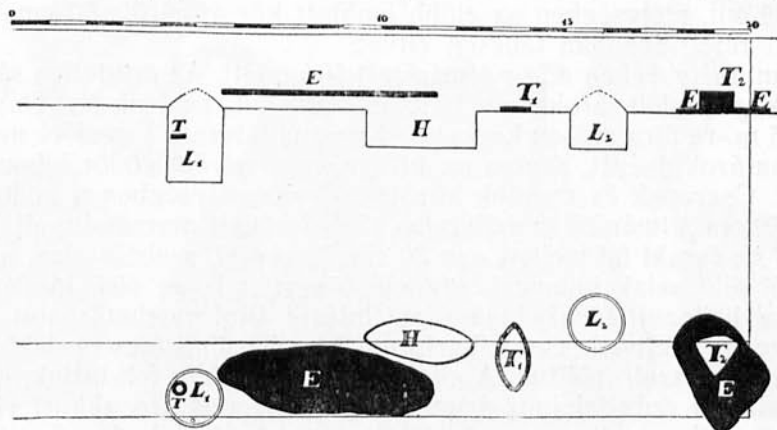

Fig. 9. kép.

hattük, de gyanunk volt arra, hogy még azon is innen, esetleg a XIX. sz. elejéről valók, amikor a mai telep új életre kapott.

*

Már első kintlétünk alkalmával feltűnt, hogy a halom alatt elterülő legelőn, a rajta keresztül húzódó ér túlsó partján, egész a Maros meredek partjáig a térszín állandóan emelkedik. Legnagyobb magasságát azon a tájon éri el, ahol a Maros partjából a már említett tűzhelyet is kiszakította. Az ér az egész apátfalvi legelőt végig kíséri, sőt a bökényi legelőn keresztül a csigai legelőre is áthúzódik. Az ér partja az előbb említett magaslatot erősen megközelíti. Itt-ott nagyobb mélységek is vannak benne. (Feneketlen tó) (4. kép), melyekben állandó víz van s jelenleg kenderáztatásul használják.

A Maros partból előkerült tárgyak hitelesítésére ennek az emelkedett résznek ásatásához fogtunk. Az árok a Marossal párhuzamosan, a szakadékos parttól 2 m. távolságra, az első telepnyomoktól 14 m.-re kezdődött. Iránya K—Dk.-i volt. 1-5 m. szélességben 10 m. hosszú árkot kezdtünk; később a szükséghez képest 15, illetőleg 20 m.-ig meghosszabbítottuk. (9. kép.)

Leszámítva a Maros hordalékában itt-ott felszínesen előforduló karóhelyeket, melyek a még ezelőtt egy évvel itt tartózkodó vízi malom kikötésére szolgálhattak, néhány jelentéktelen cserép- és csontdarabtól eltekintve 150 cm. mélységig semmi sem mutatkozott. 150 cm. mélységben az árok K.-Dk.-i végétől számított 5.-ik méternél, 30 cm. átmérőjű körben erősen kevert föld kezdett feltűnni, amelytől 0.50 m. távolságra 1 ásónyomni (25 cm.) mélységben apró cserepekkel, hamuval, salakkal és szénnel vegyes égve száradt fekete föld mutatkozott. Ez a réteg szabálytalan ellipszis formájában 11.5 m.-ig húzódott. A Maros felőli falhoz legközelebb (0.35 m.-re) a 8.-ik méternél, a legelőfelőli oldalhoz legközelebb (0.50 m.-re) a 10—10.5 m. közt ért. (É.)

195 cm. mélységben az előbb említett kör átmérője 60 cm.-re nőtt, az égett réteg azonban teljesen eltűnt.

2 m. mélységben a kör átmérője 1.50 m. lett. Az érintetlen sárga földön, a Maros felőli sarokban a 10 m. előtt 0.50 m., az árok Ny.-Dny.-i falában 0.25 m.-re újra erősen kevert föld nyoma látszott. Egyelőre nem folytattuk az árok ásását, hanem az 1.50 m.-es átmérőjű gödör kibontásához fogtunk. Cserepek és csontok között 2.70 m. mélységben a gödör keleti szélén 50 cm. átmérőjű szabálytalan tűzhely égett maradványait találtuk. (L1 T.) Az északi fal mellett egy 30 cm. átmérőjű, szabálytalan, nagy darabokból álló salak kolonc került elő (összetétele az első kintlétiünk alkalmával behozott és az ásványtani intézet által meghatározott darabával egyező), melynek egyik karforma kinyúlásában egy salakba égett edényfenék részeit találtuk. A gödör feltárását addig folytattuk, míg 4 m. mélységben a szűz talajhoz értünk. Ez a pont a Maros akkori vízállásával egy szintben volt s az utolsó ásónyommal már fakadó vizet kaptunk. Az innen előkerült figyelemre méltó tárgyak leltárát a következőkben adhatom (10. kép).

1. 23×22 cm. átmérőjű *örökkő*nek használható (alsó) töredék.
2. Vörös homokkőből készült *fenőkő* töredék. Megmaradt vége piskóta formájú. Mind a négy oldala erősen kopott. Hosszúság: 4.5; szélessége: ép végénél: 4.8, tört végénél: 3.5; magassága 2.8 cm. (10. 1.)
3. Vörös homokkőből készült *fenőkő* töredék. Két szélesebb oldala erősen kopott. Hosszúsága 8.2 cm.; szélesség: 4 cm.; magassága: 1 cm. Megmaradt vége trapéz formát mutat. (10. 2.)
4. Vessző lenyomatokat mutató salak darab.
5. Durva iszapolású, rosszul égetett edény oldal töredéke; a darabon körülfutó dísz maradványai láthatók. A szalagszerűen futó díszítés szélessége 1 cm., melyet 7 mm. távolságban ferdén futó mélyedések élénkítenek. Színe halvány piros. Falvastagsága 1—1 cm. (10. 3.)
6. Finom iszapolású, szürke tónusú, korongon készült nagy urna töredéke. Vastagsága 1.05—1.65 cm. közt változik.
7. Az 5. alatt leírt töredékhez hasonló töredék. A körülfutó szalag szélessége 1.25 cm. (10. 4.)

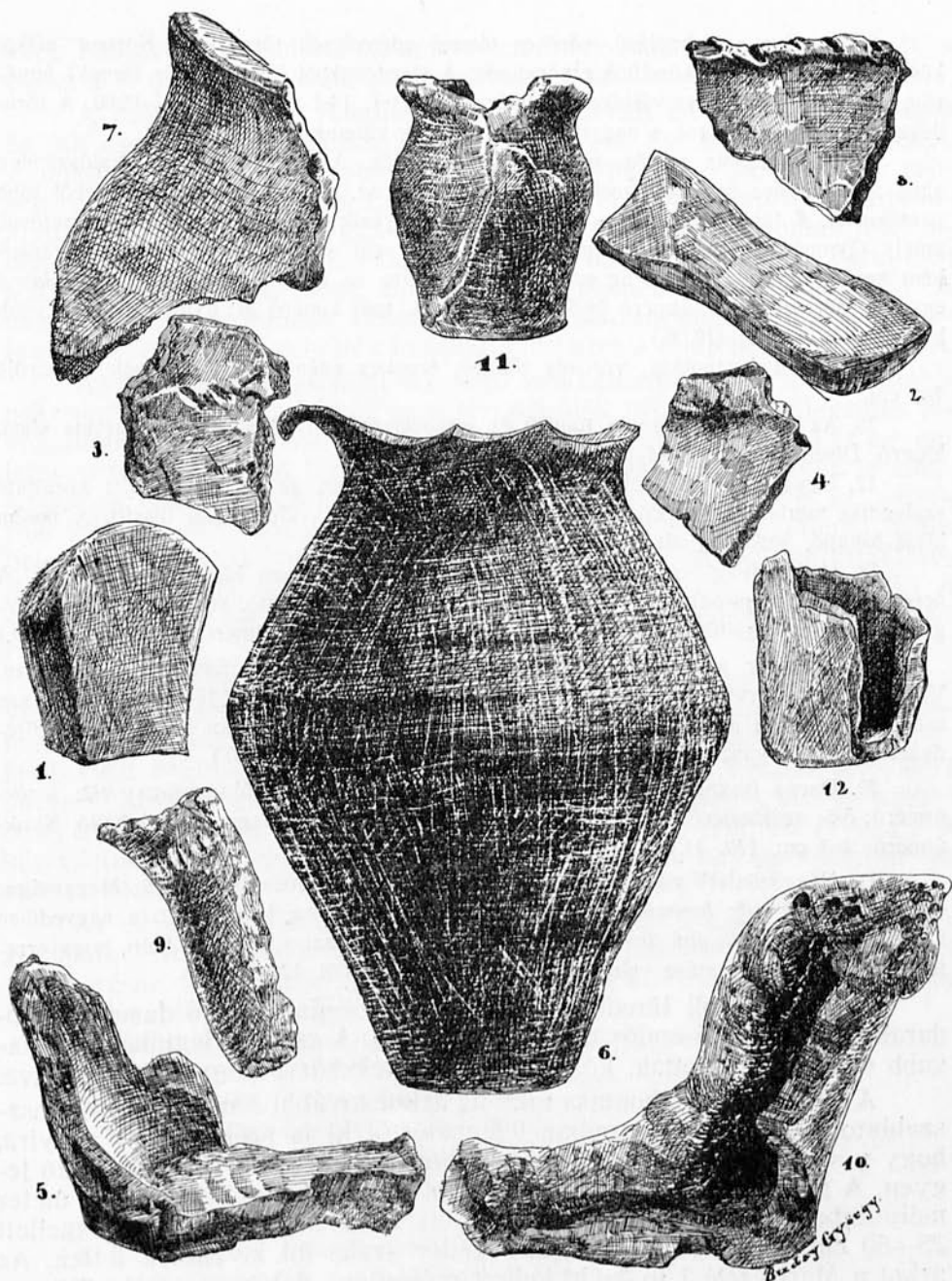

Fig. 10. kép.

8—13. Durva iszapolású, vöröses tónusú edényfenék töredékek. Korong nélkül készültek. A fenék megközelítőleg körídomú. A töredékekből kirajzolt kör (fenék) átmérője: 10·8—15·0 cm. közt váltakozik: 10·8; 11·2; 11·4; 14·2 (10. 5.); 14·8—15·00. A töredékek rendkívül vastagok s nagyobb kavicsszemek vannak bennök.

14. Jól iszapolt, szürke tónusú fenék töredék. Átmérője 14·4 cm. Valószínűleg ahhoz az edényhez tartozott, melynek töredékét 6. sz. alatt írtuk le. Töredékéből több is előkerült. A töredékek mérete és formája megegyezik annak az urnának a méretével, amely Gyomán az Ailer-éle téglagyárban került elő s Krecsmarik Endre ajándékként került hozzánk. Ennek az edénynek iszapolása és tónusa az ott leírt töredékével egyező. Méretei: fenék átmérő 14·5; magasság 53; szájjátmérő 30; nyak 22; legnagyobb kihasadás 42 cm. (10. 6.)

15. Durva iszapolású, vöröses tónusú, fenekes edénytöredék. Fenék átmérője 7·4 cm.

16. Az előbbihez hasonló tónusú és iszapolású edény szájtöredék. Pereme síma, kiugró. Díszítése nincs. Szájátmérője: 17·80 cm. (10. 7.)

17. Ugyanolyan iszapolású szájtöredék. A peremet az 5. sz.-nál leírt körülfutó szalagdísz mintájára húzódó ferde vonalak, szabálytalan váltakozása díszíti. A perem kissé kihajló. Rekonstruált átmérője: 10·4 cm. (10. 8.)

18. Ugyanolyan iszapolású szájas nyaktöredék. A perem kicsi töredéke síma. A peremmel párhuzamosan, 2·5 cm.-re 1 cm. szélességben körülfutó, körömmel és ujjhegygel benyomott díszítés helyezkedik el a nyakon. Rekonstruált átmérője: 18·3 cm. (10. 9.)

19. A gödör salak csomójának leírásakor említett edény fenék és oldal része. Vöröstre égett, durva iszapolású, durva kavicsszemeket tartalmazó töredék. Oldal része csak egy darabon maradt meg. Az a rész, amely a salak borításán kívül esett, letöredezett. A fenék vastagsága 2 cm. Fenék átmérője: 14 cm. (10. 10.)

20. Durva iszapolású, rosszul égetett, vastagfalú edény. Magassága: 9·2; fenékátmérő: 5·5; szájjátmérő: 7; legnagyobb hasadás: 7·6 cm. Pereme kissé kihajló. Nyakátmérő: 6·3 cm. (10. 11.)

21. Négyszögletű edénytöredék. Szürke tónusú, közepes iszapolású. Magassága: 4·5; szélessége: 4·5; hosszúsága: 4·5. Három oldala símára ledolgozott, a negyediken azonban két oldalt és alul törött perem mutatkozik, ami azt a látszatot kelti, hogy erre felé ugyanolyan folytatása volt, mint a másik oldalon. (10. 12.)

Az itt felsorolt töredéken kívül még, számtalan apró durva cserépdarab és különböző emlős csontja került elő. A csontok leginkább vastagabb szárcsontok voltak, köztük igen sok félbetörve vagy széthasogatva.

A gödör teljes kibontása után az árkot további 5 méterrel meghosszabbítottuk, egyúttal azonban 9·5 métertől ki is szélesítettük annyira, hogy a sarokban mutatkozó, már említett, újabb gödör is kibontható legyen. A felsőbb rétegek bontása semmi eredményt nem hozott. 2 méter mélységben 9·5 métertől 12·60 m.-ig az árok Maros felőli fala mellett 25—50 cm.-re benyúlva az újabb gödör szélei jól kivehetők lettek. Az árkot a Maros felé 1 m.-re ki kellett szélesíteni. A kibontás után 310 cm. hosszú, legnagyobb szélességében 130 cm. átmérőjű ellipszis alakú gödör

képe bontakozott ki előttünk, amely temérdek hulladékot tartalmazott s egész a 3. méter mélységig volt kísérhető. (H.)

A csontok között rengeteg szárcsont került elő, marha, ló, disznó és juh csontjai. Ló, vaddisznó és juh állkapocs és koponya töredékei. Azonkívül vízi szárnyas csontok és édesvízi kagylók között néhány erősen rozsdásodott vastárgy. Érdemes megjegyezni, hogy apró csont rendkívül kevés fordult elő. Ugylátszik csak olyan darabokat dobtak a hulladék gödörbe, amelyeknek valamilyen célra hasznát vehették. Feltűnően sok a súlyosabb szárcsont, amit háló nehezeknek lehetett használni. A nagy számmal előfordult vékonyabb cserépdaraboknak pedig, a tűzhelek összerakásánál vehették hasznát, mint arra a telep példát is nyújtott.

Az edénytöredékek közt (II. kép) van néhány olyan cserép, amelynek római eredetéhez kétség nem fér. Közülök néhánynak jellegzetes fenék, illetőleg szájformája van. Mindegyik igen finom iszapolású és egyenletes vörös égetésű. A forma és kivitel finomsága a töredékeken is meg látszik. A fenék sarkos kiugrás után dupla hajlással öblösödik ki. Átmérője 9·4 cm. volt. A száj pereme egyenes és szinte észrevétlenül hajlik bele a felső részén körbefutó bemélyedő díszítésbe. Az enyhe kiszélesedés előtt még két bemélyedés díszíti. Átmérője 5·6 cm. volt. (II. 3.) A vele talált többi töredékből, sajnos, nem lehetett az edény egész alakját rekonstruálni.

A többi töredék két nagy csoportra osztható, de egy közös jellemvonása van: mindegyik korongon készült. Az *első csoport* kivitele finomabb. Iszapolása elég finom, ha van is benne kavics szemcse, az rendkívül kicsi, égetése vörös, vagy erősen vörösbe játszó. A *második csoport* durvább kavicsszemeket tartalmaz, égetése rossz, színe a szürke különböző árnyalatait tünteti fel. A vastagabb falú edényeken jól kivehető a két vörösre égett réteg közt helyet foglaló szürke agyag, melyből az edényt készítették.

Az edények szájrészének kiképzése meglehetősen nagy változatosságot mutat. Átmérőjük 12·20—29·40 cm. közt váltakozik. Az edények nagyobb része, bögre vagy fazék volt, de került köztük néhány tányér és tal töredéke és egy fedő.

1. Szürke égetésű, durva iszapolású, szemcsés anyag. Átmérője: 20·20. (II. 23.)
2. Mint az előbbi. Átmérője: 18·40. (II. 5.)
3. Mint az előbbi. Átmérője: 17·90. (II. 15.)
4. Mint az előbbi. Átmérője: 14·20. (II. 14.)
5. Vörös égetésű, finomabb iszapolású. Átmérője: 24·60. (II. 17.)
6. Vörös égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 29·40. (II. 6.)
7. Tökéletes égetés, vörös tónus, jó iszapolás. Átmérője: 17·60. (II. 18.)
8. Mint az előbbi. Átmérője: 15·80. (II. 13.)
9. Szürke égetés. Közepes iszapolás. Átmérője: 15·60. (II. 21.)
10. Világos szürke égetés, szemcsés anyag. Átmérője: 20·40. (II. 24.)

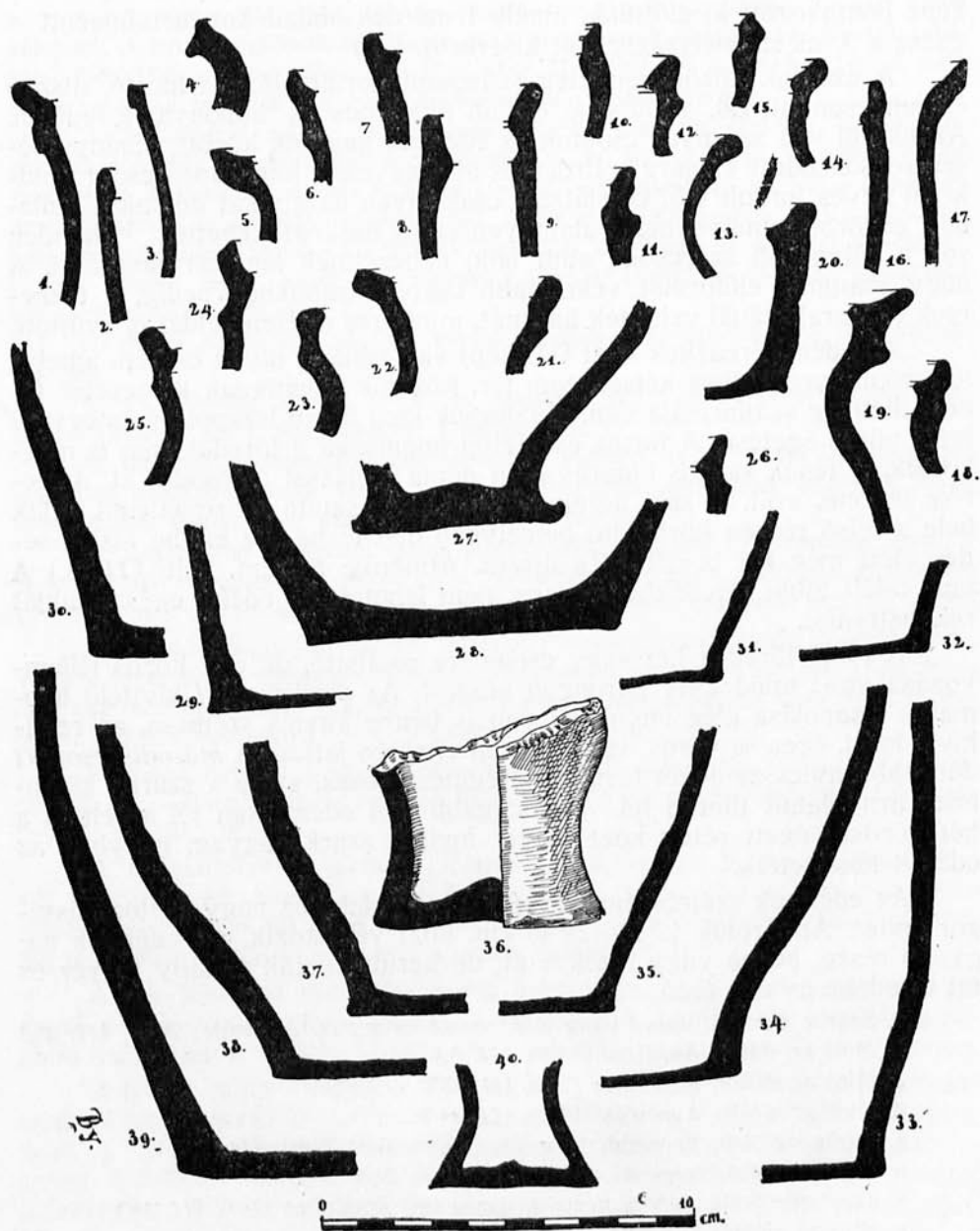

Fig. 11, kép.

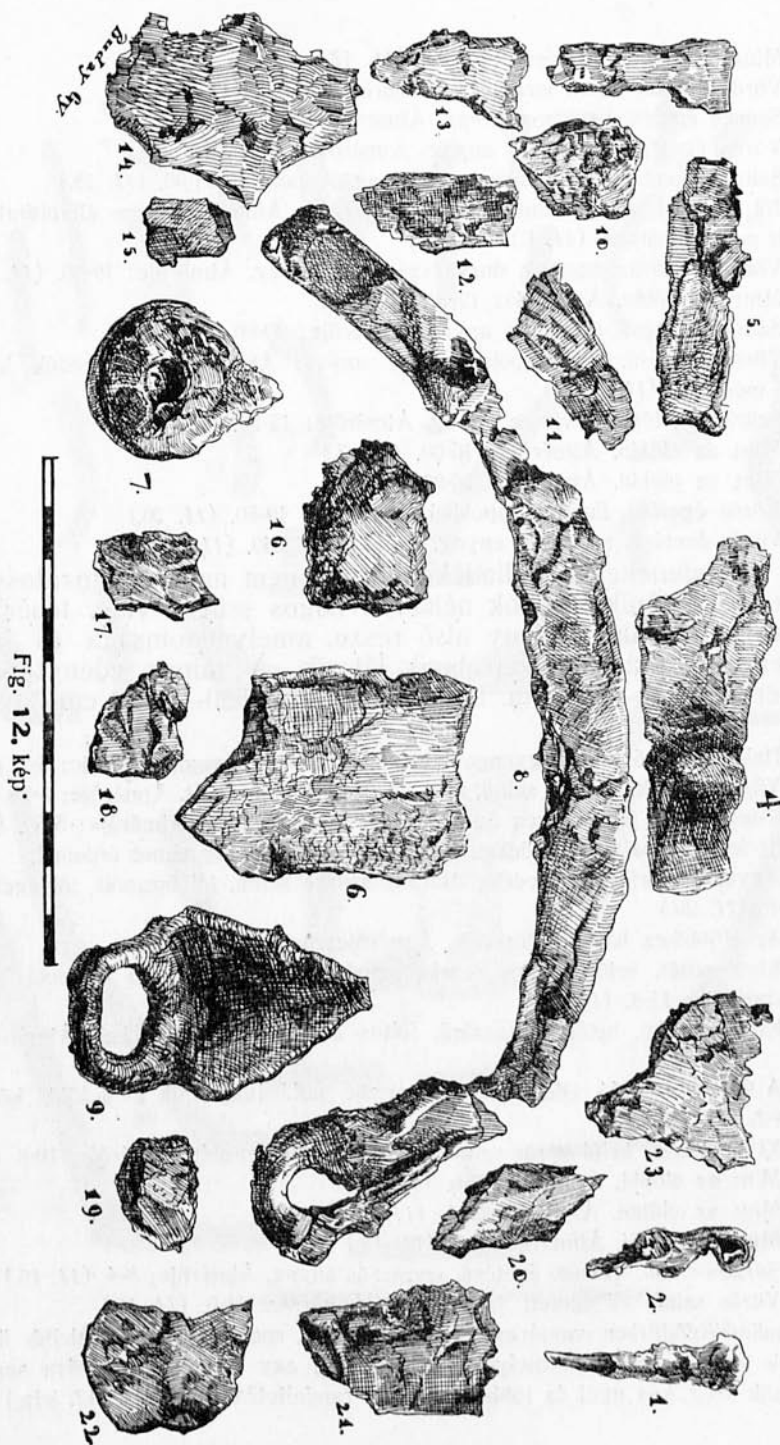
11. Mint az előbbi. Átmérője: 15·80. (II. 12.)
12. Vörös égetés, finom iszapolás. Átmérője: 23·60. (II. 16.)
13. Szürke égetés, kavicsos anyag. Átmérője: 12·20. (II. 4.)
14. Vörös égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 27·00. (II. 11.)
15. Szürke égetésű, durva szemcsés anyag. Átmérője: 21·00. (II. 25.)
16. Jól égetett, vörös színű, finom iszapolású. Átmérője: nem állapítható meg, mert a száj nem szabályos. (II. 1.)
17. Vöröses szürke égetésű, durva szemcsés anyag. Átmérője: 19·60. (II. 19.)
18. Mint az előbbi. Átmérője: 19·20. (II. 22.)
19. Szürke égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 20·80. (II. 26.)
20. Vörös égetésű, jól iszapolt, szürke anyag. Átmérője: a töredék kicsisége miatt nem mérhető. (II. 8.)
21. Szürke égetésű, kavicsos anyag. Átmérője: 15·80. (II. 10.)
22. Mint az előbbi. Átmérője: 16·00. (II. 7.)
23. Mint az előbbi. Átmérője: 16·00. (II. 2.)
24. Vörös égetésű, finom iszapolású. Átmérője: 19·80. (II. 20.)
25. Vörös égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 16·40. (II. 9.)

Az edényfenekek a hulladékgödörben nem nagy változatosságban fordultak elő. Kitűnik közülök néhány világos szürke vagy fehér színű, finom iszapolású talpas edény alsó része, amely finomsága és kivitele miatt idegenből származó darabnak látszik. A talpas edénytöredékek talp átmérője: 4·25—5·75 cm. közt, a többieké 7·00—14·20 cm. közt változik.

26. Halvány vörös színű, gyenge égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 5·2. (II. 27.)
  27. Világos szürkés sárga színű, igen jól égetett és iszapolt. Átmérője: 5·75 (II. 36.)
  28. Rózsaszínbe játszó, igen finom égetés és iszapolású. Átmérője: 5·55. (II. 40.)
- Az itt felsorolt talpas töredékek belső eldolgozása is figyelmet érdemel.
29. Agyag pohárfenek töredéke. Barnás szürke színű, jól iszapolt, jól égetett. Átmérője: 7·5. (II. 29.)
  30. Az előbbihez hasonló töredék. Átmérője: 9·0. (II. 33.)
  31. Kívül sötét, belül világos szürke színű, foltos égetésű, jó iszapolású edénytöredék. Átmérője: 11·8. (II. 39.)
  32. Kívül szürke, belül rózsaszínű, foltos égetésű, jó iszapolású. Átmérője: 7·0. (II. 35.)
  33. A 9.-hez hasonló. Oldal részének enyhe hajlásával tűnik ki a többi közül. Átmérője: 14·2. (II. 30.)
  34. Kívül szürke, belül vörös színű, jól égetett, jól iszapolt. Átmérője: 10·8. (II. 11.)
  35. Mint az előbbi. Átmérője: 7·6. (II. 12.)
  36. Mint az előbbi. Átmérője: 8·6. (II. 13.)
  37. Mint az előbbi. Átmérője: 8·5. (II. 14.)
  38. Sárgás színű, gyenge égetésű, szemcsés anyag. Átmérője: 8·4. (II. 15.)
  39. Vörös színű, jól égetett, jól iszapolt. Átmérője: 11·0. (II. 16.)

A hulladékgödörben vastárgyakat is találtunk, melyek közt leginkább figyelmet érdemelnek azok a darabok, melyek kétségtelenül egy facista vasalására szolgáltak. Kerül közöttük szeg, kés nyél és több ismeretlen rendeltetésű tárgy is. (12. kép.)

1. Szeg 3·5 cm. hosszú, széles fejjel. (12. 1.)
2. Akasztó rész, a belejáró karika hiányzik. (12. 2.)
3. Akasztó rész töredék. (12. 3.)
4. Bütykös vastárgy. (12. 4)
5. Kés nyél töredék fafogantyú darabokkal. (12. 5.)
6. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy töredékei. (12. 6.)
7. Közepén lyukas hengeres vastárgy, oldalnyúlvánnyal. (12. 7.)
8. Cista fül. (Egyik oldala törött.) (12. 8.)
9. Cista fül akasztó. (12. 9.)
- 10—23. Cista vasalás töredékei. (12. 10—23.)

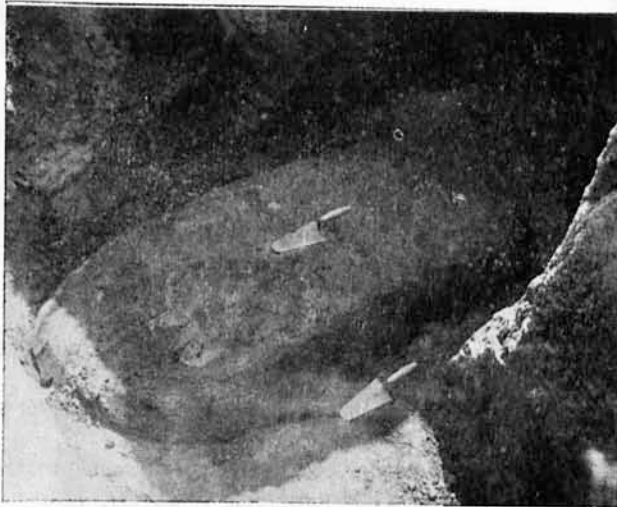

Fig. 13. kép.

A hulladék gödörtől 75 cm. távolságra letapasztott tűzhelyet találtunk. Alakja hosszú ellipszis. Hosszúsága 182 cm., szélessége 60—77 cm. közt váltakozik. Hossztengelyének iránya É.-D. A tűzhely felső része 2·00 m. mélységben volt. Oldalai is tapasztva voltak. Magassága 53 cm. Körülötte kisebb cseréptöredékek és hamuréteg feküdt. A szétbontás után csak néhány cserépdarabot találtunk a tapaszt között. De az elváló tapaszt-darabok így is megmutatták, hogy legalább négyszer volt újra tapasztva. (T. 1.) (13. kép.)

A 15.-ik méternél, az árok partfelőli sarkában újra erősen kevert, bolygatott föld látszott. Mikor az árkot újabb 5 méterrel meghosszabbítottuk, ennek a bolygatott földnek a körvonalai, csak másfél méter mélységben mutatkoztak s akkor is csak 25 cm. szélességig terjedtek. A part felé kiszélesített árokban ugyanolyan körülmények közt, mint az első

lakógödörnél egy újabb lakógödör képe bontakozik ki. Méretei is pontosan egyeztek az elsőével, csak a mélysége volt kisebb. 3 m. mélységnél háborítatlan földhöz értünk. Az elsővel ellentétben, ebben a gödörben semmi mellékletet nem találtunk. (L. 2.)

Az árok végében 150 cm. mélyen, 1 m. átmérőjű háromszög formára emlékeztető tűzhelyet találtunk. A háromszög oldalait köríveket megközelítő görbe vonalak határolták. A tűzhely 18·50—19·60-ig feküdt, 52 cm.-re emelkedett afelé az égett réteg felé, amely szénnel, hamuval és cserépdarabokkal vegyesen, szabálytalan formában, mintegy négy négyzetméter területen feküdt. A tűzhely többszörösen újra tapasztva, edénytöredékekből kirakva készült. A különböző méretű cseréptöredékek egész tömege került elő belőle. A cserepek igen nagy változatosságban a hulladék gödörből elő került cserepek anyagával egyezőek. Itt is épenúgy két csoportra oszthatók s valamennyi korongon készült. Legnagyobb részük fazék töredéke, de kerül köztük néhány tányértöredék is. Átmérőjük: 9·40—35·20 cm. közt váltakozik. Túlnyomó többségben szájtöredékek kerültek elő, van azonban néhány fenék rész is. (14. kép.)

1. Jól égetett, finom iszapolású fehér anyag. A töredékekből látszik, hogy az edény teste 0·5 cm.-enként emelkedő, a fenékkal párhuzamosan futó hullámvonalakkal volt díszítve. Átmérője: 10·70. (14. 13.)

2. Technika, szín és díszítés tekintetében az előbbivel teljesen egyező töredék. Átmérője: 9·40. (14. 28.)

3. Jól égetett, vörös színű, finom iszapolású, törésében szürke anyag. Átmérője: 15·20. (14. 30.)

4. Jól égetett, vörös színű, középfinom iszapolású. Törése sötét szürke. Átmérője: 19·20. (14. 31.)

5. Rossz égetésű, kívül világos, belül sötétszürke színű, rosszul iszapolt durva anyagból, sok durva kavics szemcsével. Átmérője: 16·20. (14. 14.)

6. Jól égetett, vörös színű, jóiszapolású. Átmérője: 20·20. (14. 50.)

7. Rossz égetésű, szürke színű, szemcsés anyag. Átmérője: 14·90. (14. 26.)

8. Mint az előbbi. Átmérője: 18·80. (14. 22.)

9. Mint az előbbi. Átmérője: 13·80. (14. 29.)

10. Mint az előbbi. Átmérője: 13·40. (14. 56.)

11. Gyenge égetésű, szürke színű, közepes iszapolású. Átmérője: 28·00. (14. 53.)

12. Igen jól égetett, vörös színű, finom iszapolású. Átmérője 18·80. (14. 35.)

13. Vörös színű, jól égetett, finom iszapolású. Átmérője: 20·60. (14. 4.)

14. Vörös égetésű, durva iszapolású szemcsés anyagból. Átmérője: 23·20. (14. 9.)

15. Mint a 13. Átmérője: 26·00. (14. 16.)

16. Mint az előbbi. Átmérője: 13·00. (14. 20.)

17. Kívül vörös, belül szürke színű, közepes égetés, finom iszapolás. Átmérője: 20·40. (14. 33.)

18. Halvány szürke színű, rossz égetésű, középfinom iszapolású. Átmérője: 16·80. (14. 49.)

19. Mint a 23. Átmérője: 20·00. (14. 1.)

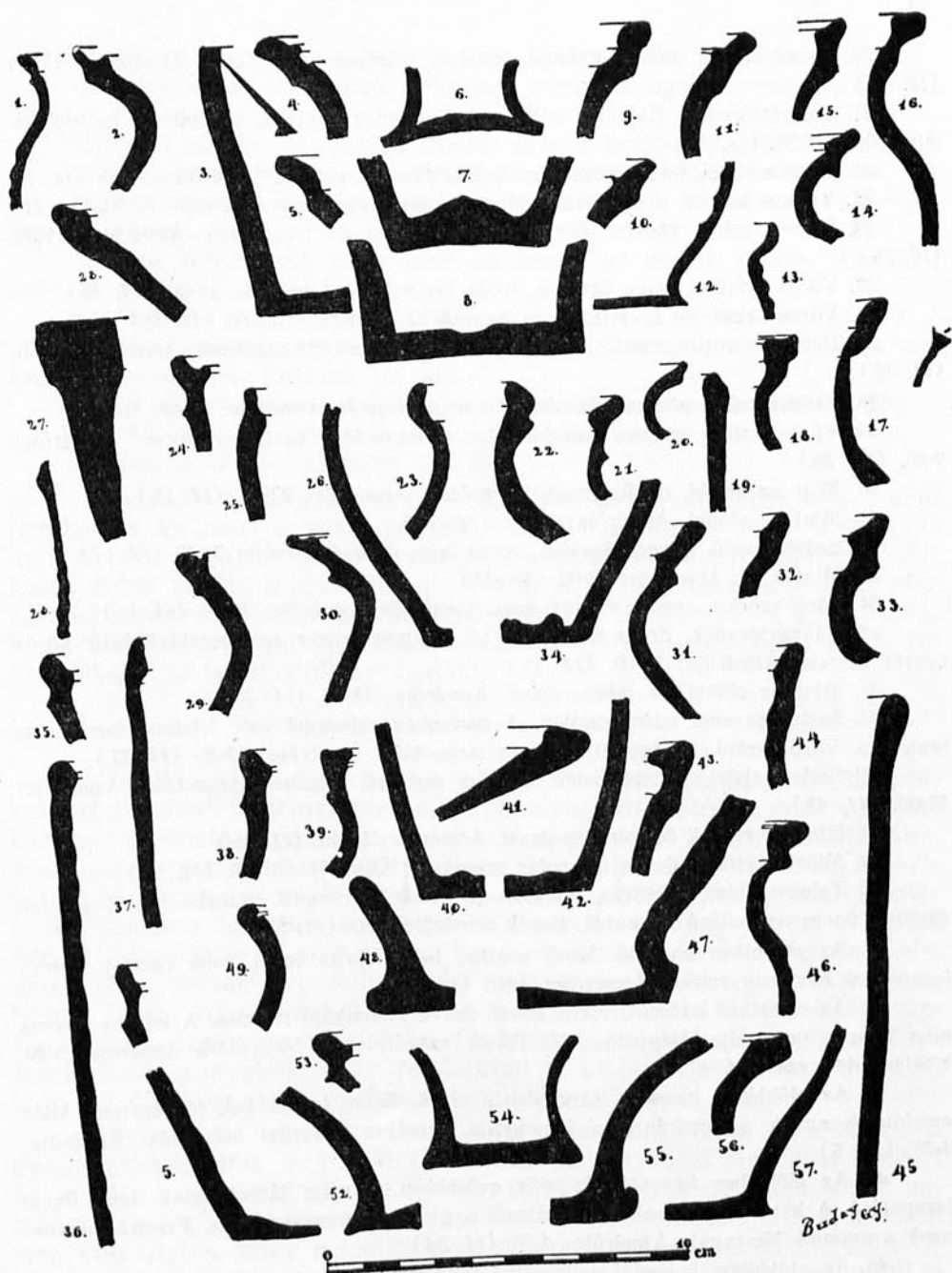

Fig. 14. kép.

20. Sárgásszürke színű, gyenge égetésű, közepes iszapolású. Átmérője: 17-00. (14. 46.)
21. Tányértöredék. Halvány vörös színű, gyenge égetésű, középfinom iszapolású. Átmérője: 17-20. (14. 37.)
22. Szürke színű, foltos, rossz égetésű, durva iszapolású. Átmérője: 27-00. (14. 2.)
23. Világos szürke, gyenge égetésű, szemcsés iszapolású. Átmérője: 17-60. (14. 21.)
24. Fekete színű, rosszul égetett, durva szemcsés iszapolású. Átmérője: 19-80. (14. 11.)
25. Vörös színű, gyenge égetésű, rossz iszapolású. Átmérője: 18-00. (14. 39.)
26. Vörös színű, jól égetett, finom iszapolású. Átmérője: 17-60. (14. 38.)
27. Halvány vörös színű, gyenge égetésű, közepes iszapolású. Átmérője: 13-60. (14. 32.)
28. Szürke színű, közepes égetésű, finoman iszapolt. Átmérője: 10-00. (14. 23.)
29. Vörös színű, gyenge égetésű, durva iszapolás, kavicsos anyag. Átmérője: 9-80. (14. 28.)
30. Mint az előbbi, de finomabb iszapolású. Átmérője: 23-20. (14. 15.)
31. Mint az előbbi. Átmérője: 17-20. (14. 18.)
32. Szürke színű, gyenge égetésű, durva iszapolású. Átmérője: 20-40. (14. 17.)
33. Mint a 39. Átmérője: 22-00. (14. 43.)
34. Sötét szürke, gyenge égetés, rossz iszapolás. Átmérője: 19-70. (14. 10.)
35. Tányértöredék. Érdes felületű, a jól iszapolt szürke anyagot kívül-belül vörös égetés takarja. Átmérője: 18-00. (14. 41.)
36. Mint az előbbi, de fekete színű. Átmérője: 18-40. (14. 25.)
37. Széles peremű edénytöredék. A peremben zsineggel való felakasztásra szánt lyuk van. Vörös színű, jól égetett, közepes iszapolású. Átmérője: 35-20. (14. 27.)
38. Serleg alakú, szürke színű, gyenge égetésű, közepes iszapolású. Átmérője: 11-00. (14. 45.)
39. Mint az előbbi, de vörösre égett. Átmérője: 11-40. (14. 36.)
40. Mint az előbbi, de az iszapolás szemcsés. Átmérője: 10-20. (14. 19.)
41. Talpas edény töredéke, visszahajló fenék peremmel. Szürke színű, gyenge égetésű, finom iszapolású anyagból. Fenék átmérője 4-50. (14. 55.)
42. Az előbbihez hasonló, kívül szürke, belül vörös színű, jobb égetésű, durva iszapolású kavicsos anyag. Átmérője: 4-80. (14. 52.)
43. Az előbbihez hasonló, vörös színű, durva technikájú töredék. A korong nyoma nem látszik meg rajta. Iszapolása jó. Fenék szabálytalan. Nagybőrk átmérője: 5-20, kisebbik 4-60 cm. (14. 49.)
44. Az előbbihez hasonló, sárgásfehér színű, finom iszapolású, jól égetett. Alján meglátszik annak a deszkának a lenyomata, amelyre száradni helyezték. Átmérője: 4-70. (14. 6.)
45. Az előbbihez hasonló, de még erősebben sárgába játszó színű. Igen finom iszapolású. A két utóbbi darabon meglátszik a gvakorlott mester keze. Fenékén ugyanazok a nyomok látszanak. Átmérője: 4-70. (14. 54.)
46. Az utóbbihoz hasonló technikával készült profilált fenekű töredék. Átmérője: 7-20. (14. 12.)

47. Az előbbivel egyező technika és szín. Átmérője: 9-20. (14. 47.)
48. Serleg alakú, vörös színű, jól égetett, közepes iszapolású töredék. Átmérője: 6-20. (14. 8.)
49. Pohár formájú, az előbbihez hasonló kivitelű töredék. Átmérője: 5-70. (14. 3.)
50. Az előbbihez hasonló, de nagyobb méretű töredék. Átmérője: 6-40. (14. 42.)
51. Szürke színű, rossz égetésű, szemeses iszapolású fenéktöredék. Átmérője: 5-40. (14. 34.)
52. Kívül szürke, belül vörös színű, jól égetett, jól iszapolt töredék. Átmérője: 9-40. (14. 51.)
53. Az előbbihez hasonló színű és technikájú töredék. Átmérője: 7-40. (14. 57.)
54. Kívül-belül sötét szürke, jól iszapolt, jól égetett töredék. Átmérője: 5-00, legnagyobb kihalasodása: 10-00 cm. (14. 24.)
55. Jól iszapolt, szürke színű, kihajló peremű töredék. Átmérője: 5-0. (14. 55.)
56. Világos színű, jól iszapolt töredék. Átmérője: 6-0. (14. 57.)
57. Nem szabályos szájtöredék. (14. 56.)

A második tűzhelyhez és lakógödörhöz tartozó hulladékgödört nem bonthattuk ki, mert a keskenyebbik végével a Maros felől amúgy is nyitva volt, a partot pedig a beomlás elkerülése végett nem volt célszerű dolog jobban megközelíteni. A Maros felőli oldalon kibontott rész az első gödörrel azonos tartalmat mutatott. A beálló esőzés és a Maros hirtelen áradása a munka abbahagyására kényszerített bennünket. Június 30.-án be is fejeztük az ásatást.

*

A beálló esőzés és a folyton emelkedő áradás épen annyi haszonnal járt a temető helyének pontos meghatározását illetőleg, mint amennyi kárt tett a temető anyagában. A víz a Maros medrét annyira megtöltötte, hogy majdnem kilépett az ártérre. Épen ezért a hatalmas víztömeg a partból újabb darabokat szakított le s új sírokat tárt fel. Az apátfalvi halászok állandóan figyelték az apadó víz partját s július 21.-én a Makói Friss Ujság már arról számolt be, hogy az általunk feltárt telep és a sírmező közti részen egy teljesen ép edényt mosott ki a víz. Az edény Novák József útján a makói gimnázium gyűjteményébe került. Mint megállapítottuk, korongon készült La-Tène típusú tál volt, finom iszapolású szürke színű anyagból. A hír vétele után az intézet gyakornoka ment ki, hogy az újból kimosott parton a temetőt megfigyelje.

Július 23.-án, azon a helyen, ahol első kintlétünk alkalmával a gyöngyöket találtuk, egy a Maros által már nagyrészt elvitt női sírt bontott ki. A csontváz fekvése K—Ny. irányú volt. A sírt csak befelé haladó üreggel lehetett kibontani s így fényképezni nem lehetett. A kibontó arra volt utalva, hogy a mellékletek pontos elhelyezését megfigyelje. A kibontott üreg alja a felszíntől 185 cm. mélységben 130 cm.-re nyúlt a part alá (e. sír). (15. kép.) Mellékletei:

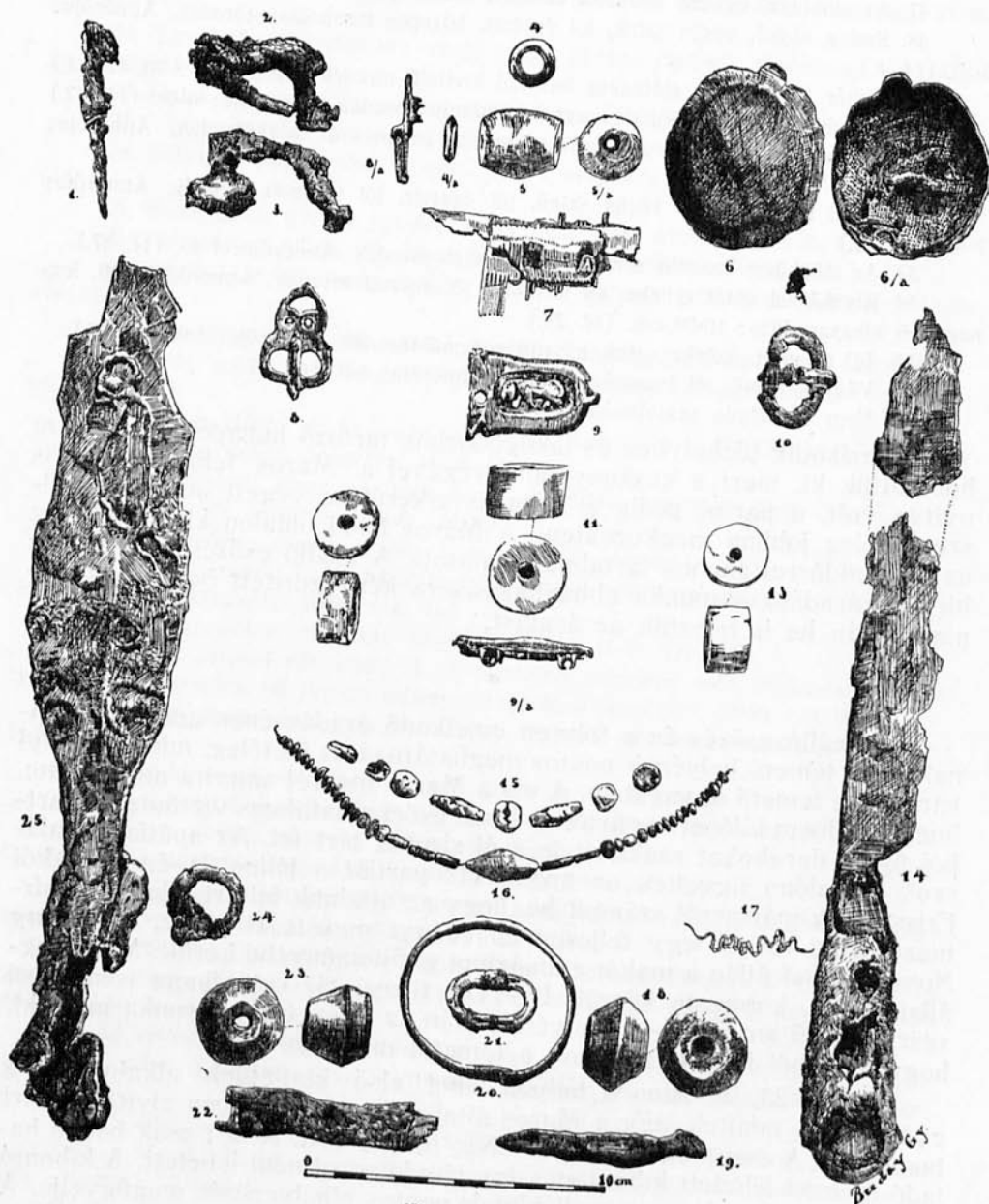

Fig. 15. kép.

1. A medence jobb oldalán orsókarika feküdt. Szürke agyagból készült, alapjaival összeefordított csanakakúpokra emlékeztető alak. Az orsószerű befogadására szolgáló lyuk átmérője: 0.75 cm. Felsőlapja sík, alsólapja közepén behorpadt. Valószínűleg, a bele-szolgáló szár megakasztására szolgált. A felső kúp magassága (kiegészítve) alacsonyabb. Egész magassága 2.2 cm. Átmérője 3.0 cm. (15. 23.)

2. A medence közepén az utolsó gerincesigolyára csúszva domború bronzkorong feküdt, melynek homorú belső oldalához tapadva több réthben összehajtogatott szövet-maradványok találhatók. A szövet színe zöld, ami kétségtelenül a patinásodó bronztól ragadt rá. A korong alsó végén 0.5 cm. hosszúságú bütyök emelkedik ki; valószínűleg ezzel volt összefüggésben az a rész, amely a korong megerősítésére szolgált és a szövetet keresztüljárta. Alakja ellipszis, melynek hosszabb átmérője: 5.75, rövidebbik átmérője 5.20 cm. Helyzete és a benne maradt szövet valószínűvé teszi, hogy a ruha összetűzésére szolgáló korongos szerkezettel van dolgunk. (15. 6—6/a.)

3. A csontváz mell részének bal oldalán, kb. a szívtáján, másik orsókarika feküdt. Az előbbinél szabályosabb alakú. Szürke agyagból készült. Díszítése nincs. Mind a két csanakakúp egyenlő méretű. Magassága: 2.05 cm., átmérője: 3.22 cm. Mindkét vége befelé menedékesen végződik a 0.80 cm. lyuknál. (15. 18.)

4. A mellcsonton keresztül egy háromrészesre tört vas fibula töredék darabjai feküdtek. Alakja a hozzátapadt, és az épség veszélyeztetése nélkül el nem távolítható, vastag rozsdaréteg miatt nem vehető ki.

5. A csontváz nyakán három nagyobb gyöngy feküdt. Középen egy jellegzetes alakú kalcedon gyöngy. Magassága 2.3 cm., legnagyobb átmérője: 2.15 cm. Átfúrása nem szabályos méretű. (15. 5—5/a.)

6. A kalcedon gyöngy mellett egy erősen megrongált lapos borostyángyöngy foglalt helyet. Magassága 0.6, átmérője 2.10, lyuk szélessége: 0.5 cm. Eredeti felülete csak a lyuk belsejében látható.

7. A kalcedon gyöngy másik oldalán, lapos végével szorosan érintkezve vaskarika feküdt, amelynek egyik oldalát a méretekhez képest vastag rozsdaréteg borítja, másik oldalán a gyönggyel való érintkezés úgy látszik megakadályozta a rozsdá vastag képződését. Külső átmérője 2.5 cm., belső átmérője: 1.1 cm. (15. 24.)

8. A koponya fölött jobb oldalon kis darab szén volt.

Mivel a csontváz már csak az alsó lábszár közepétől volt meg, nem lehetett megállapítani, hogy a láb mellett volt-e melléklet.

Július 26.-án az apátfalvi halászház újabb leletre bukkantak. Az egyik öreg halász e sorok írójának jelenlétében Novák Józsefnek egy kardot adott át, amelynek a vége le volt törve. A kard Novák József adományaként intézetünk tulajdonába került. Július 27.-én szükségesnek láttuk, hogy a helyszínre menjünk, mely alkalommal a folyton apadó vízről csolnakból azon a helyen, ahol a halászház a kardot találták, három sírt bontottunk fel, köztük azt is, amelyikből a kard előkerült. Meghatározásuk annyival is könnyebb volt, mert a kard helye a kihúzás után pontosan meglátszott és a napsütésben meg is keményedett. A felbontott három sír helyzete és leltára a következő volt:

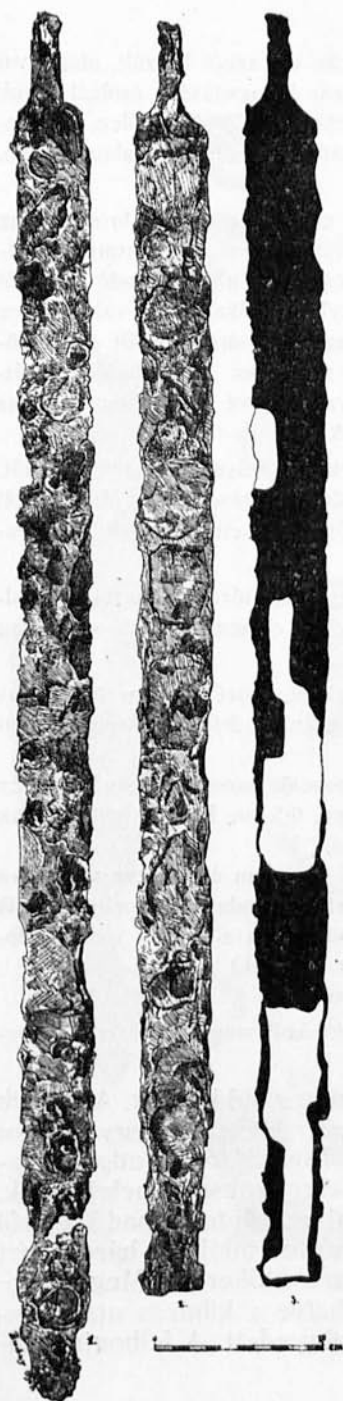

Fig. 16. kép.

A sír mélysége 2 m. A part alá kibontott üreg hossza 130 cm.

A férfi csontváz fekvése K.-Ny. A csontváz csak térdtől volt meg (a. sír). Mellékletei:

1. Kétélű vaskard. (Fogantyújának 3 cm. hosszú darabja a kibontás során került elő.) A halálszok által megtalált darab hossza 76.5 cm. Az előkerült fogantyú darabbal együtt 79.5 cm. (A hegyéből: összevetve egy később talált karddal, mintegy 6.5 cm. hiányozhatik. Az egész hossza tehát a fogantyút záró gömb nélkül 86 cm. lehetett.) Marokvédő rész nincs rajta. A penge a hegye felé keskenyedik. Legnagyobb szélessége a markolat fölött: 4.62 cm., legkisebb a tört végénél: 3.98 cm. A markolat vastagsága 1.44—1.02 közt változik. A penge kezdete az épen maradt oldal tanúsága szerint szegletesen indult. Különös figyelmet érdemel a töredékben talált fogantyú, melynek belsejében 1.60 cm. mély téglalapos keresztmetszetű üreg van. Valószínűleg ebbe helyezkedett el a záró gomb nyúlványa s ez által volt a markolathoz erősítve. A záró gombot azonban nem találtuk meg s így valószínű, hogy már az eltemetéskor sem volt meg. A kard hüvelyé fából készült, melynek darabjai több helyen megmaradtak a rozsdafoltok közt. (Megvolt 23—28 cm.-ig 1 cm.-es darabban, 35—51.5 cm.-ig 1.5 cm.-től az egész penge szélességében, és 60 cm.-től végig ugyanígy.) A kard markolata a balkéz magasságában volt elhelyezve. (16. 2—3.)

2. A kard markolata végénél, del attól a sír széle felé eltávolodva köpűjével lefelé álló lándzsa fekiúdt, mely a köpűbe rozsdásodott fadarabok tanúsága szerint nyelével együtt kerülhetett a sírba. Teljes hosszúsága 31.5 cm. A köpű hossza 11 cm., a lándzsa levele 20 cm. A köpű szájának átmérője: 1.7 cm. A lándzsa legnagyobb szélessége: 5.5 cm. (15. 25.)

3. A medencén fehér mészkőből készült, fenyésre csiszolt gyöngyöt találtunk. Cilindrikus alakú. Magassága 1.35 cm. Átmérője 2.2 cm. Pontosan a közepén elhelyezett felfűző lyuk átmérője: 0.55 cm. (15. 13—13/a.)

E sír közelében, tőle 1.90 m. távolságra újabb férfi sírra bukkantunk, melynek tájolása K.—Ék.-i

volt és 2·60 m. mélységben feküdt. A kibontott árok 175 cm. hosszú volt. A sírban fekvő csontváz erősen megrongálódott. Bár aranyat is találtunk a sírban, mégis mellékletekben nagyon szegény volt. (b. sír).

1. Az előbbi sírban talált gyöngyhöz hasonló anyagból készült gyöngy feküdt az ágyék táján. Fenntartása nem olyan ép, mint az előbbié. Magassága 1·52 cm., átmérője: 2·60 cm., a nem pontosan középen fekvő lyuk átmérője: 0·57 cm. (15. 11—11/a.)

2. A koponya homloki részén 15 cm. hosszú aranyspirális összelapult töredékei kerültek elő. Előállításához 1 mm. széles lapos arany pléhet használtak. (15. 17.)

E sírtól 90 cm. távolságra 2 m. mélységben a víz által nagyobb részében elhordott újabb sír feküdt. A kibontás 115 cm.-re nyúlt a part alá. A csontváz csak a medencétől felfelé volt meg. Tájolása K.-Ny., mélység: 2 m. Melléklete nagyon szegényes volt (c. sír).

1. A medence tájáról került elő egy bronzcsat. Karikája ovális; Lemezein szimmetrikus elhelyezésben két kerek lyuk és egy széles levélidomú nyílás foglal helyet. Hosszúsága 3·5 cm., szélessége: 1·6—2·4 cm. közt változik. (15. 8—8/a.)

2. 1·4 cm. külső átmérőjű szegletes keresztmetszetű bronzkarika. Belső átmérője 0·6 cm. (15. 4—4/a.)

Ugyancsak a partból került ki, az e sírből 1 m.-re fekvő erősen rongált sír néhány melléklete. A sír mélysége 2·30, kibontott része: 1·30 m. Tájolása K.—Ék. (d. sír).

1. A csontváz nyakán 8 drb. borostyánkőből készült gyöngy volt. 5 kerekded, 3 hosszúkas, mindkét végén hegyesedő idomú. (15. 15.)

2. A koponya mellett egy csomóban edénytöredékek, melyek valószínűleg már így kerültek a sírba.

A sírok rendszeres feltárását augusztus 17.-én kezdtük meg. Az árok irányát a Maros part szabta meg, helyét pedig az előbb leírt sírok fekvése. Az első árkot a Marostól 9·80 m.-re húztuk É—Ék.—D—Dny. irányban. Az árok 2 m. széles, 20 m. hosszú volt. 86 cm. mélységben élesen vált ki a sírok körvonala. Ahol pedig a sírt már kirabolták, a szabályos vonalak erősen össze voltak kuszálva, de a bolygatás nyoma mindenütt meglátszott. A szelvény mindenütt egyforma képet mutatott.

Az első sír az árok É—Ék. végén a Maros felőli oldalon feküdt az árok végétől 1·20 m. távolságra. A csontváz alsó lábszára az árok végén túl nyúlt s ezért az árkot megfelelő darabon tovább kellett ásatni. Az eredetileg megásott sírűreg 182 cm. hosszú, 65 cm. széles volt. Mélysége 1·70 m. Tájolás: É.-D. A férfi csontváz hossza 165 cm. (17. kép.) Mellékletei:

1. A bal felső kar közepe táján a karcsonttól 8 cm. távolságra La-Tène ízlésű fületlen edény. Szürke színű, jó iszapolású. Pereme kissé kihajló. A nyak és a kihasodás közti részen két párhuzamosan körbefutó kidudorodás díszíti. Feneke egyszerűen belapított. Száj átmérője: 12·80 cm., legnagyobb kihasodása: 16 cm., fenék átmérője 6·50 cm., magassága 13·50 cm. (18. 2.)

2. A bal felsőkar és a fenti edény közt: két darabra tört vasszeg. Hossza: 6·0 cm. (15. 1.)

3. A jobb vállon, egészen a nyakcsigolyánál erősen elrozsdásodott vas fibula, a hozzátartozó tüvel együtt. (15. 2.)

4. A hasüreg felett, a mellcsont legalsó szélén három darabra tört, erősen rozsdásodott vas fibula, tű nélkül. (15. 3.)

5. A balkéz csuklóján bronz karperec. A két vége egymáson fekszik s kis kiszélesedés után síkban végződik. (15. 20.)

6. A balkéz mellett sertés lapockacsont maradványai feküdtek.

Feltűnő volt, hogy a jobb térdkalácsot a jobb lábfej irányában, a lábszártól 18 cm. távolságra találtuk meg.

Fig. 17. kép.

Az árok közepén 7·80 m. távolságra az É.—Ék. végétől gyermekkoponya korhadt maradványait találtuk. A többi csont nyomait sem lehetett megállapítani, így a tájolást nem tudtuk feljegyezni. A koponya és a közvetlen közelében lévő mellékletek 1·50 mélyen feküdtek (2. sír). (18. kép.)

Mellékletek:

1. Korong nélkül készült, rossz égetésű, durva iszapolású sötétszürke színű füles agyagedényke. Az edény hasasodásából kiemelkedő szalagfül 1·5 cm.-rel emelkedik a kissé kihajló perem fölé. Szájátmérője 5·4 cm., legnagyobb kihasasodása: 6·5 cm., ferdén belapított fenekének átmérője 3 cm. A fül szélessége 1·3 cm. A fül a perembe ívesen simul. (18. 5.)

2. Az előbbihez hasonló edény töredékei. Rekonstruálható méretei: Szájátmérője: 5·4 cm., fenék átmérője: 6·6 cm., fül szélessége 2 cm. (18. 7.)

3. Finom iszapolású, jól égetett, szürke cseréptöredék, függőlegesen futó bemélyedő díszítés nyomaival.

A töredékek helyzete azt mutatja, hogy már a temetéskor ilyen formában kerültek a föld alá. A sír bolygatva nem volt.

9·35 m.-re az árok kezdetétől 135 cm. mélyen erősen bolygatott földben egy edény töredéke került elő, amelytől 45 cm. távolságra kirabolt csontvázmaradványokat találtunk (3. sír). Csak a fej és a két lábszár volt meg; a két utóbbi eredeti fekvésben, melyből K.-Ny. tájolásra és női csontvázra lehetett következtetni, mélysége 2 m. A melléklet pontos helyét sem lehetett megállapítani. Egyetlen kétségtől kívül hozzátartozó melléklete:

1. Korong nélkül készült, kívül vörösbarna, belül fekete színű, durva iszapolású edény. Felső része hiányzik. Fenék átmérője: 9 cm. (18. 6.)

A 12.-ik méternél a szántóföld felőli falnál minden melléklet nélkül egy gyermek lábszárcsont feküdt 140 cm. mélységben.

18:90—19:60 m.-ig erősen bolygatott fiatalember csontváz töredékei kerültek elő (4. sír). Az egész csontvázból csak az alsó állkapocs töredékei, néhány borda és csigolya, a bal csípő és keresztcsont és a bal felső lábszár került elő. E három utolsó összefüggően feküdt s így kétségtelenül eredeti helyzetében volt. Tájolása É.-K. Közelében a csontváz lábszárától 50 cm. távolságra feküdt a minden bizonnyal hozzátartozó:

1. agyagkarika. Jól iszapolt, szürke agyagból. Alsó része edényfenék módjára van lelapítva. Felső részében homorú mélyedés van, melynek közepén 1.2 cm. átmérőjű lyuk van. Az egész karika átmérője 5 cm. Lapos alsó része és bemélyedő homorú része arra enged következtetni, hogy a gömbölyű fenékű edények felállítására használták. A benne levő lyuk pedig arra mutat, hogy felfűzve szíjjon lehetett hordozni. (18. 1—1/a.)

A temető kezdetének megtalálása után meg akartuk állapítani, hogy déli irányba meddig terjed. E célból az első ásatás alkalmával húzott kutató árok irányában, ugyancsak a Marossal párhuzamosan, az első ároktól délre 83:50 m. távolságra újabb kutatóárkot húztunk. Az árok a temető szempontjából teljesen figyelmen kívül hagyható, de jelentős a benne talált újkőkori dolgok szempontjából. Az

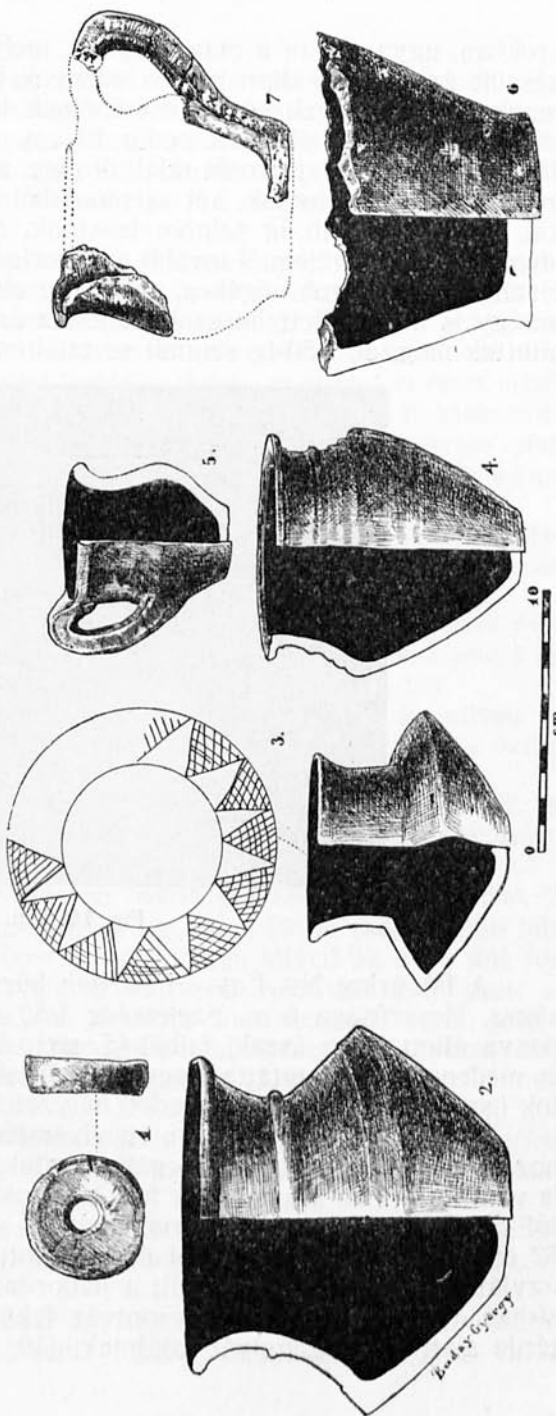

Fig. 18. kép.

árokban, ugyanabban a magasságban, melyben az első ásatás alkalmával készült árokban modern mázos edényeket és szénréteget találtunk, cserépek és szénrétegek között cseréppipák töredékeit találtuk. A 62 cm.-es háborítatlan hordalék alatt pedig 10 cm. mélységben (72 cm.) I. Ferenc 1807. évi réz 30-krajcárosát találtuk meg, ami, mint az eredmények összefoglalásánál látni fogjuk, két szempontból is figyelmet érdemel. Az árokkal, melyet 2·50 m.-ig szintén leástunk, beigazolódott az a feltevésünk, hogy a temető e rétegnél tovább nem terjed. E meddő kísérlet után visszatértünk az első árok végéhez, melyet az első számú sír fekvése miatt már amúgy is meg kellett hosszabbítani. Az árkot É.-Ny.-i irányban hosszabbítottuk meg, de 2·50-ig semmit se találtunk.

Fig. 19. kép.

A IV. árkot Ny.-Ény.-i irányban húztuk az I. ároktól 5·40 m. távolságra. Hosszúsága 6 m. Szélessége 1·50 m. A 4. méternél edény és koponya állott ki az északi falból (5. sír). Az 5. méternél foszlott koponya és medence csont mutatta, hogy itt is kirabolt sírral van dolgunk. A csontok összevisszaságából az eredeti helyzetet megállapítani nem lehetett.

Az árok teljes kiásása után visszatértünk az edényhez és koponyához. Gondos tisztogatással megállapítottuk, hogy a csontváznak folytatása is van s ezért az árkot észak felé kiszélesítettük. 86 cm. mélységben már jól ki lehetett venni a sír körvonalait (6. sír). Hosszúsága 135, szélessége 52 cm. volt. 1 m. mélységből összehajtott bronz sodrony került elő, ami úgy látszik a temetéskor került a háborítatlan sírba. A 156 cm. mélységű sírban 115 cm. hosszú női csontváz feküdt. Tájolása K.-Ny.-i volt. Bal térde alatt gerincesigolyát találtunk. (19. kép.)

Mellékletei:

1. A fej jobb oldalán, a fejtető magasságában fekete színű durva iszapolású bögre. Korongon készült. A durva kavicsszemek külső és belső oldalán egyaránt kiállanak. Pereme kissé kihajló. Nyakától kihasasodásáig terjedő részét párhuzamosan körbefutó szabálytalan mélyedések díszítik. Feneke egyszerűen lapított. Szájképzése profilált. Száj átmérője: 9-20 cm., legnagyobb kihasasodása 10-5 cm., fenék átmérője: 2-9 cm., magassága 10-5 cm. (18. 4.)

2. A fej jobb oldalán a váll magasságában fémfórmát utánzó La-Tène ízlésű edény feküdt oldalra fordulva. Megközelítőleg függőleges nyakát a szájjal párhuzamosan futó enyhén benyomott vékony vonal díszíti, melyből lefelé 8 többé-kevésbé arányos távolságra lévő besimított függőleges vonal halad, az edény vállasodásáig. A váll részét a kihasasodásig bemélyedő háromszögek tarkítják, melyek az alappal és egyik oldallal párhuzamosan haladó vonalak által négyszögekre vannak felosztva. E háromszöges díszítés az edény $\frac{1}{3}$ részéről lekopott. Pereme kissé kihajló, feneke egyszerűen belapított. Száj átmérője: 7-7 cm., legnagyobb kihasasodása 11-5 cm., fenék átmérője: 3-3 cm., magassága: 7-8 cm. (18. 3-3/a.)

3. A bögrék és a koponya közt csontfésű töredékei kerültek elő. A töredékekből megállapítható, hogy kéttagból álló, a mai sűrűfűsűre emlékeztető fésű volt. A középső rész felszegelésének nyomai a megmaradt szegecselésből jól kivehetők. (15. 7.)

4. A nyakon gyöngysor volt, melyből épen sikerült kivenni 30 drb kerek üveggyöngyöt, két nagyobb fekete pasztagyöngyöt, 4 hengeres üveggyöngyöt, 1 zöld, 1 kék kerek gyöngyöt és 1 két végefelé hegyesedő borostyángyöngyöt. (15. 16.)

5. A kereszt csonton bronz csat feküdt. Ovális kerete a pecek karikájának beilleszkedésénél elvékonyul. A pecek alsó része erősen tagolt, felső része a keretre egészen ráhajlik. (15. 10.)

6. A bal karon három gyöngyszem volt; két paszta és egy borostyán. (15. 16.)

7. A két felső lábszár közt egy vékony állati lapockacsont töredezett darabja feküdt.

8. A jobb felső lábszár közepe táján egy hosszú, vékony csont foglalt helyet.

A IV. árok végétől 3-80 m.-re 6 m. hosszú, 1-50 m. széles árkot húztunk Dny.-i irányban. A 6 m. hosszú árok végén lábbal az árok felé fordulva újabb sírra bukkantunk, amely nagyobb részével kívül esett az árkon s így azt ki kellett szélesíteni. A gödör hosszúsága 170 cm., szélessége 55 cm. Mélysége 170 cm. A sírban 144 cm. hosszú női csontvázat találtunk, amely K—Ék.—D—Dny.-i irányban feküdt (7. sír).

Melléklete:

1. Erősen összetöredezett, két oldalán fogazott fésű, közepére erősített (két oldalon) csontlemezzel. Készítési módja a töredéken jól figyelemmel kísérhető.

A 6.-ik árkot az I-től 1-55, a 10-től 1-40 m.-re ástuk az elsővel derékszög alatt. A VII.-iket az elsővel párhuzamosan attól 13-5 m.-re. Mindkettő teljesen meddő volt.

A VIII.-ik árok az I. végével egyirányban, attól 6-10 m. távolságra párhuzamosan haladt. Az I. árok felőli végében 2 m. hosszú, 0-60 m. széles

sírgödörben 145 cm. hosszú női csontváz feküdt 180 cm. mélységben K.-Ny.-i irányban. Melléklete nem volt (8. sír).

A IX. árkot 1 m.-re az első árok Maros felőli oldalán, 1 m. szélességben ástuk. Hosszúsága 5 m. volt.

Az árok É.-i sarkában, a Maros felé eső oldalban találtunk egy Maros felé nyúló csontvázat: 2 m. mélységben (9. sír). A csontváz nagyobb részével az árkon kívül esett, de mivel a kocsí út alá nyúlt, csak üregesen lehetett kibontani; így csak a legpontosabb méreteket tudtuk felvenni, de fényképezni nem lehetett. A sír szélessége 60 cm., hosszúsága 190 cm. A benne fekvő férfi csontváz 167 cm. hosszú volt. Tájolása: K.-Dk.

Mellékletei:

1. Az a) sírban talált karddal egyező alakú ép pengéjű kard feküdt a csontváz bal oldalán. Hegye a bal boka mellett 8 cm.-re volt. Tok nyomai nem látszottak rajta. Teljes hosszúsága 84 cm. Legnagyobb szélessége 4-8 cm., mely a hegye felé fokozatosan keskenyedek. Fogantyúja 7 cm. (16. 1.)

2. A kard felső része alól a csontváz felé egy fehér mészkőből készült gyöngy állott ki. A vizes talaj és a rozsdá erősen megrongálta. Magassága 1-3 cm., átmérője 2-21 cm., lyuk átmérője 0-55. (15. 12—12/a.)

3. A kardmarkolat mellett 6-5 cm. hosszú ismeretlen rendeltetésű vastárgy volt (15. 19.)

4. amely mellett 7 cm. hosszú, 1-5 cm. széles késtördéknek nyélbe szolgáló része volt. A nyél felerősítésére szolgáló szeglyukak távolsága 2-7 cm. (15. 22.)

5. A mellkasi részen, a szív táján rossz ezüsből készült csat feküdt. Ovális alakú, vékonyabb pecektengellyel. Pecke hiányzik. (15. 21.)

6. A csat alatt tömör szíjbújtató feküdt. Egyik fele egyenesen, másik körívesen végződik. Hosszúsága 4 cm. Szíjfelőli egyenes vége 2-8 cm. E végének közepén lyuk van, melynek megfelelőleg a másik oldalon az íves végződésből 3 mm. nyúlvány áll ki. Átlagos szélessége 2-3 cm. Középen bemélyített ovális keretben balra sétáló, lefelé tartott fejű oroszlán van. Az oroszlán hosszúsága 2-1 cm. Hátlapján a megerősítésre szolgáló három fül helyezkedik el, melyeken keresztül szeggel volt a szíjra erősítve. (15. 9—9/a.)

22

Az ásatások menetének és az előkerült emlékeknek tüzetes ismeretése után szükségesnek mutatkozik az egész munka eredményeinek, illetőleg a telep, temető és újabbkori temetkezés jellemvonásainak összefoglalása. Az egymástól különböző három megfigyelés és a végzett munka alapján három részre osztom az eredmény ismertetését is.

A *telepet* a Maros tárta fel, de az ásatások eredménye arról győzt meg, hogy az a feltevés, mely szerint a település nem a Marosnak köszönheti létrejöttét, könnyen bizonyítható. A Maros meder változásai szembe-tűnnek már akkor is, ha a XVIII. sz. végéről való térképeket a maiakkal hasonlítjuk össze, de figyelemmel kísérhető a 75.000-es térképen is. Az a szövevényes, ma már nagyobb részében elszántott, folyammeder rendszer,

amely a mostani folyástól délre húzódott, szinte lépésről-lépésre mutatja a folyó medrének északra tolódását. Azon a területen pedig, ahol a telep és a temető kultúrnymai végig kísérhetők, ma is folytonos északfelé tolódás állapítható meg. Nem hisszük el szószerint azt, amit a halászok és parti birtokosok beszélnek, hogy a Maros évről-évre három-négy métert is elhord, de a nyári áradás előtti és utáni partváltozás meggyőzőtt arról, hogy az egész telep és temető hosszában legalább 50–100 cm. szélességű földsáv került a folyó medrébe. Legjobb bizonyítéka volt ennek az, hogy a parton vezető kocsí nyom első kintlétünk és ásatásunk közti időben a parttól legalább két kerékköznyi távolsággal a bevetett földekre tolódott. Az az árterület, amelyen ma a Maros nagyvíz idején szétterpeszkedik a mi területünkön, alig száz esztendő. Az az érem, amelyet a sírok feltárá-sára ástott második árokban, a fölszíntől 72 cm.-re találtunk meg nem bolygatott iszapréteg alatt, kétséget kizárólag igazolja, hogy a homokkal kevert iszapréteg az utóbbi száz esztendőben rakódott le a mai helyére. De bizonyít maga a halom is, amelyet ezidőszert még meg nem állapítható időben olyan helyről hordtak össze, ahol ez az iszapréteg nem borította a földet. Már pedig nem valószínű, hogy ilyen nagymennyiségű földet messzebbfekvő területéről hordtak volna össze.

Másban kell tehát a település okát keresnünk. Az Alföld mocsarakkal borított területe az erdőnél is jobban védelmezte azokat a barbárokat, akik a nádasok között ismerték az utakat, melyek a nádasok közt lévő száraz helyekre vezettek. Ezek a helyek voltak igazán alkalmasak a településre. A vízzel övezett hatalmas száraz területek megvédték a települőket a területtel nem ismerős ellenség ellen s a legelésző jószágoknak is biztonságot nyújtottak. A római Marcus oszlop képe a nádasba visszavonuló barbárokról ismeretes. Mennyivel nagyobb biztonságot nyújtott az a terület, amelynek száraz részét nádasokkal benőtt erek szegélyezték, melyeknek vize csak itt-ott volt lábolható. Ilyen területen feküdt a mi telepünk is. Észak felől az az ér védte, amely ma is végig kísérhető a Makó alatti Cservölgytől a nagylaki határig, amelynek bemélyedésével szemben most is szembeütnő a telep helyének kiemelkedése. Déli oldalán az az ér határolta, amelynek medrét a telep és temető nagyrészevel együtt elnyelte a Maros.

A feltárt teleprészen a leggondosabb megfigyelés dacára sem tudunk olyan nyomokra jönni, amelyek valami föld felé épített épület maradványaira engedtek volna következtetni. Pedig, ha le is számítjuk a minden valószínűség szerint újabban települt réteget, akkor is a lakógödrök és tűzhelyek föld alatti elhelyezkedése tekintélyes mélységet tesz ki, de nem indokolja a felső építmény teljes hiányát. Valószínűleg sátorfalu volt.¹⁾

¹⁾ Hasonló lakógödröket ír le P. Quente: Die salvische Siedelung bei Dahlhausen i. d. Prignitz című cikkében, Mannus, V. 340. l.

A gödrök felső részének és a tűzhelyeknek fekvése, a lerakódott rész leszámítása után többé-kevésbbé megegyezik azokkal a méretekkal, melyeket Csallány Gábor Szentes határából leír.²⁾ Ha a szélességi méretek és a tűzhely formája nem egyezik is, még a lelet körülményei is egyeznek abból a szempontból, hogy felépítmény nyomait ott sem talált.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a lakógödröknél a megközelítő méhkas formát állapítottuk meg, még akkor is kellett felépítménynek lennie, amely a bejáratot védelmezte.

Ha ettől eltekintünk, a lakás képe tisztán áll előttünk: A minden bizonnyal fedett lakógödör közelében foglal helyet a földbe mélyesztett szabad tűzhely, melynek környéke még sáros időben is jól járható a rá-szórt salakos és hamus réteg miatt. Ennek közelében fekszik a nagy hulladék-gödör, amelynek leltára, némi bepillantást enged az itt lakók foglalkozásába is, amit aztán a temető anyaga egészít ki.

A 2. képen látható égető kemence romjai arról tanuskodnak, hogy a telep lakói maguk égette edényeket is használtak. Valószínűleg itt is égették azokat az edényeket, amelyek a közel eső másfajtájú népek készletében is fellelhetők voltak. Azok az edények, amelyeknek töredékei innen előkerültek, a szentesi síroknak azokra az edényeire emlékeztetnek, amelyek a IV. századbeli szarmata keramikát jellemzik.³⁾ De valószínűleg itt készültek azok a durva talpas edények is, amelyek a szintén negyedik századot jellemző római edényeket utánozták.⁴⁾ Hogy az edények egy része teljesen durva anyagból készült, egészen durva megmunkálással, az a népvándorlás korában könnyen megérthető.

Volt azonban olyan edénytöredék is, amely a La-Tène sírokban talált nagyméretű edényeket juttatja esziünkbe, ami arról tanuskodik, hogy a telep lakói folytonosan érintkezésben állottak a tőlük messzebb lakó népekkel is. Hogy az ilyen, vagy a telepen talált határozottan római jellegű edények egyenesen az illető néptől kerültek-e ide, épen úgy nem bizonyítható, mint a temetőben talált byzanci vagy római érmek közvetlen eredete. Az érintkezés lehetősége kétségkívül fentállott.

A gödrök leltárában szereplő őrlőkö földművelésről tanuskodik. A különböző állatsontok nagy mennyisége a pásztorkodásra enged következtetni; a ló, szarvasmarha és juh úgylátszik nagy számban állott rendelkezésükre. Tudjuk, hogy a rómaiak erről a területről szívesen vásárolták a lovakat. E mellett a vízi szárnyas- és vaddisznósontok jelenlétéből a vadászat kedvelése is megállapítható. Sajátságos azonban, hogy a vízben bővelkedő telepen halászó eszköznek nyomára nem akadtunk.

Figyelmet érdemelnek annak a fa cistanak megmaradt vasalkat-részei, melyek a hulladék-gödörből kerültek elő. Fontos, mert a telep

²⁾ Régi germán sírmező a szentesi határban. Arch. Ért. 1903. 17., 18. II.

³⁾ Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I. 787.

⁴⁾ U. o. 787. és III. 4. tábla.

ethnicus meghatározása szempontjából jöhet figyelembe. Hampel⁵⁾ szerint legtömegesebben a szarmata csoport sírjaiban találták ezeket, ami nem zárja ki, hogy lakó telepen is elő ne fordulhatnának.

Itt van a helye annak is, hogy azokról a salakdarabokról szóljunk, amelyek az egész telepen mindenütt előfordulnak. Ha olyan körülmények közt kerültek volna elő, ahol kiégett sártapaszkok is vannak, arra következtethetünk volna, hogy a telep tűzvésznek esett áldozatul. Mivel azonban égett sártapaszt egyáltalában nem találtunk a leggondosabb kutatás mellett sem, az egy csomóban talált salakok pedig cserépdarabokkal voltak telve, sőt volt olyan is, amely az eltört edény fenekéhez égett, minden valószínűség szerint az edényégető kemencékben keletkeztek, aminek példáját a salakos égetésű tégláknál ma is megtaláljuk. Természetesen ebből a darabból nem csak a salakok keletkezéséről, de a telepen folyó edénykészítésről is biztos értesülést szerezhetünk.

Feltűnő, hogy az első lakógödörben tűzhely nyomait találtuk, amiből arra következtethetünk, hogy a tüzet nem csak a szabad tűzhelyen használták, hanem az időjárás viszontagságai ellen is.

A fenőköveknek a telepen való előfordulása bizonyossága annak, hogy békés eszközeik köszöriülésére is használták. A gödörben és a parton talált kés is erre enged következtetni. A kések is legtömegesebben a szarmata csoport emlékei közt fordulnak elő.⁶⁾ A partban előfordult kés típusa a Regölyben előkerült késre emlékeztet.⁷⁾

Nem tudjuk magyarázatát adni annak a csonteszköznek, melyet a telep közelében a parton találtunk, de azt hisszük, hogy ezen a jól védhető terepen már az ősembernek is volt lakóhelye s ez a darab abból a korból maradt ránk. Hogy van-e még ebből a telepből, vagy már rég elszaggatta a Maros, azt ezidőszerint megmondani nem tudjuk.

A temető közvetlen az utolsó telepnyomok mellett fekszik s a Maros folyását követve, újabb telep következik utána. Hogy mind a két telep ezt a temetőt használta-e, kétségbe aligha vonható. Az a feltevés, hogy a sírok helyén erőteljesebb a vetés növése, csak látszólag igaz, mert a sírok felsőrésze olyan mélyen van az újabbkori lerakódások alatt, hogy azok a növényekre semmiféle hatással nem lehetnek. De ez az újabb lerakódás annak megállapítását is lehetetlenné teszi, hogy volt-e sírdomb az egyes sírok felett? A mezőbándi síroknál, a kirabolt sírok szabályszerű felásásából Kovács István azt a következtetést vonta le, hogy „egykor . . . ha egyéb nem, legalább földből hányt halom kellett álljon az egyes sírok felett”.⁸⁾ Mi is találkoztunk kirabolt és bolygatott sírokkal (3., 4., 5.), de ott épen azt tapasztaltuk, hogy még a sírgödör méretei is megváltoztak s

⁵⁾ i. m. 128—29.

⁶⁾ Hampel: i. m. I. 95. l.

⁷⁾ Hampel: i. m. I. 95. l. 134. ábra.

⁸⁾ Dolgozatok-Travaux. 1913. 365. l.

alakja eltorzult. Ez azt mutatja, hogy vagy nem emeltek sírhalmot, vagy olyan időben rabolták ki, amikor már a sírhalom nem volt látható. Hogy pedig valóban feldúlták a sírokat, azt kétségtelenné teszi a csontok és mellékletek teljesen szétszórta volta (ami a feloszlás utáni sírrablásról szól), esetleg teljes hiánya. Találtunk olyan sírt is, ahol egyes csontok az eredeti helyzetben fekiüdtek s csak azok a részek voltak bolygatva, amelyeknél a mellékleteket sejtették.

A temetkezések nagyobb részének tájolását sikerült megállapítani, még azoknál is, amelyeket a Maros partjából nem szabályszerűen bontottunk ki. Legnagyobb részük a K.-Ny.-i irányt megközelíti, csak egy van, amelyik pontosan É.-D.-i irányú. A fej helyzete legtöbbször nyugaton van s így arccal kelet felé néz. A kisebb eltérések a naponként változó keleteléssel könnyen megmagyarázhatók, de az észak-déli tájolás, ahol a fej észak felé nézett, szokatlan. A sírokból mindenütt égetetlen temetkezés került elő s a holttestek szabályszerűen hanyatt fektetve, kinyújtóztatva, nyújtott karokkal fekiüdtek. A sírgödrök alakja lefelé keskenyedő hosszúkás négyszög. Koporsónak nyoma sehol nem látszott. Szegek sem voltak a sírokban.

A sírok mélysége 1.35—2.60 m. közt váltakozott. A sírok miatt bolygatott föld felsőrése átlag 86 cm. mélységben került elő. Ha ezt leszámítjuk, a mélység 49—174 cm. közt változik. A gyermek és fiatal sírok általában nem olyan mélyek, mint a felnőttekéi. Hogy a sírok mélységének változása mivel függött össze, nehéz volna eldönteni, mert a közvetlen egymás mellett lévő parti sírok mélysége is nagy eltérést mutat, holott ezek időrendben bizonyosan egymásután következnek. (2—2.60 m.)

A felbontott 14 sír közül kettőben egyéb mellékleteken kívül állati *lapockacsontot* találtunk. Ennek elhelyezésében szabályt megállapítani már csak azért sem lehet, mert mindegyik sírban más helyen találtuk. A férfi sírban a bal kéz mellett, a női sírban a két felső lábszár között. Bizonyossága ez annak, hogy a túlvilági életben a test kívánságainak is eleget akartak tenni, mikor ennivalóval is ellátták a halottat. Feltűnő, hogy a csontot a legtöbb mellékletet tartalmazó sírokban találtuk.

A halottakat teljesen felöltöztetve, szükséges eszközeikkel felszerelten tették sírba. Hogy ruhában temették el, bizonyítja az a medence táján talált ellyptikus alakú bronztárgy (e. sír), amelynek homorú belső oldalán többrétű szövetmaradvány van, de bizonyítja az a két vasfibula is (1. sír), amely a nyakon és a medence táján tűzte össze a halottra adott ruházatot. Több fibula nem is került elő.

Annál nagyobb szerepe volt a csatnak, melyeket rendszeren a medence tájékán találtunk. Kétségtelenül az övnek összehúzására szolgált. Csak egy sírban találtunk a csaton kívül, más méretű szíjbújtatót, ami azt mutatja, hogy több, különböző méretű szíjjal volt a harcos felszerelve. Több esetben hiányzik a szíjszorító lemez, de van olyan csat is, melynek lemeze a karikával egy darabból van öntve.

Különös figyelmet érdemel ez a tömör bronzból készült, öntött szíjbújtató. Oroszlánnal van díszítve. Analógiát a hazai irodalomban nem ismerünk, de van egy szarmata csoportba tartozó szíjvégiünk, mely orosz-lánnal való küzdelmet ábrázol; ennek a szíjbújtatónak korát Hampel⁹⁾ az V. századra teszi s a nagyszármát-scytha hazára való emlékeztetést látja benne. Ha a küzdelem erre emlékeztet, semmi okunk nincs arra, hogy a békésen lépkedő állat ábrázolásában is ne ezt a visszaemlékezést lássuk.

Érmet a temetőben nem találtunk, de azok az érmek, melyeket Eperjessy Kálmán hozzánk behozott, már a kormeghatározás miatt sem hagyható figyelmen kívül. Az érmeket Alföldy András határozta meg.¹⁰⁾ E szerint: az egyik Nagy Constantin bronzérme (IV. sz.), a másik Leo, vagy Zéno byzanci császár arany solidusának barbár utánzata bronzból (V. sz. második fele). Az érme annak a csontváznak bal kezében volt, amelynek sírjából valók a 3. képen látható 2—4. sz. gyöngyök.

De figyelmet érdemelnek ezek a pénzek azért is, mert kétségtelenül obulusok voltak. Hampel szerint obulusok csak a szarmata sírokból állapíthatók meg biztonsággal, de még ott is kétséges, hogy nem-e ékszerek gyanánt kerültek oda (I. 80—8. l.). Mivel az érmek átyukasztva nincsenek s a halott kezében találták, kétségtelenül az obulusra kell következtetnünk.

Gyöngyök közül figyelmet érdemelnek az e) sírból előkerült I—III. századot jellemző kalcedon gyöngy;¹¹⁾ a szarmata csoportot jellemző hatszögű gyöngy;¹²⁾ és a különböző formájú és méretű borostyángyöngyök, melyeknek előfordulása az V. századon túl (valószínűleg Aquilleja elpusztítása után) erősen megritkul.¹³⁾ De figyelmet érdemelnek azok a mészkőből készült gyöngyök is, melyeknek egyetlen analógiáját a szentesi 71. sírban a mi csatunkhoz hasonló tagolt peckű csattal együtt találta Csallány Gábor.¹⁴⁾

Kétélű csontfésű két sírban is előfordult. Az egyiknek töredékei erősen elszívásodtak, de a másiknak megmaradt és gondosan összeállított töredékéből készítés módjára lehet következtetéseket levonni. A kétélű fésűk általában három lapból állanak. E tekintetben teljesen egyeznek a római fésűkkel. Díszítés szempontjából az a két lap jöhet figyelembe, amely a tulajdonképeni, a kétélű fésűrészt közrefogja. A fésű fogainak kifűrészelése úgylátszik azután történt, amikor a két lemezt már szegekkel ráerősítették. Ez a munka meglátszik a két lemez mindkét oldalán a fogak közeivel egybeeső, kisebb-nagyobb szabálytalanságokat mutató bevágásokon. Ha ezek a bevágások csak díszítés jellegűek

⁹⁾ I. m. 795., Taf. 74.

¹⁰⁾ Eperjessy Kálmán: A bökényi őstelepről 8—9. ll.

¹¹⁾ Póta: Régészeti tanulmányok orosz földön. 388. l.

¹²⁾ Hampel: i. m. 463. l.

¹³⁾ U. o. 462. l.

¹⁴⁾ Arch. Ért. 1904. 164. l.

volnának, teljesen egyenlő hosszúságúaknak kellene lenniök. Hogy aztán épen e szépséghibák eltüntetésére díszítést csináltak belőlük s a két lap felületét ezekkel egybeeső hosszabb vonalakkal tagolták, vagy a közepére más geometriai díszítéseket helyeztek el, ez a szépérzék fejlettségére vall.

Karperecet egyet találtunk a sírokban. Anyaga bronz sodrony, mely a két egymáson fekvő összehajló végen megvastagodva síkban végződik. E karperecet a klasszikus ókorból vették át, ahol a III. sz.-ra tehető. A szarmatáknál a VI. sz.-ig megmaradt.¹⁵⁾

Figyelmet érdemel az a 15 cm. hosszú arany spirális, amely a c) sírból a koponyáról került elő. Valószínűleg cserekereskedés útján juthatott ide, talán a Maros völgyön keresztül Erdélyből, ahol a bányászat a gótok és gepidák uralma alatt sem szűnt meg.¹⁶⁾

Fegyverek közül a sírokban két kardot, egy lándzsát és egy vaskéstörödéket találtunk. De ismerünk a Makón lévő leletek közt még egy kardot és néhány nyílhegyet.

Ami a kardokat illeti, meghatározásuk már csak azért is nehéz, mert legjellegzetesebb részüik, a keresztvas és a markolat záró gömb hiányzik. Részletesen csak arról a két kardról beszélhetünk, melyek a mi ásatásainkból kerültek elő. A makóinak rajza,¹⁷⁾ egyrészt rátapadt rozsdá és tokrészekkel együtt készült, másrészt összehajtogatva feküdt a sírban s kiegyenesítés közben töredezett el.

A két kard egészen egyforma; két élű. Az egyiknek fogantyúja eltört, de épen ez a tört rész vezet bennünket ahoz a technikai megfigyeléshez, amely a markolat végén lévő gomb felillesztését magyarázza meg (a. sír). Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a rész töredék volt s a rárakódott rozsdá a kard mellett ugyan, de attól teljesen függetlenül őrizte meg. Töredék volt valószínűleg már akkor is, amikor sírba került. A végébe levő 1.60 cm. mélységű hosszúkás négyszög alakú, befelé keskenyedő nyílás, annak a nyúlványnak befogadására való, amely a markolat végének gombját erősítette a markolathoz. Hogy milyen hosszú lehetett ez a nyúlvány, nem tudjuk megállapítani, mert töredékkal van dolgunk.

Hogy tényleg így erősítették fel a gombot, arról megerősít a tyimosevszkaja-sztanica lelet,¹⁸⁾ ahol a kardmarkolat gombját alkotó kalcedon korong úgy fordul elő, hogy még a megerősítő, végefelé keskenyedő nyúlvány is benne van, a tövénél a visszacsúszás megakadályozása végett szeggel átütve. Lehet, hogy a mi kardunk is ilyen, talán épen kalcedon koronggal végződött; hiszen kalcedon gyöngy előfordult a temetőben. De ha nem végződött is azzal, a megerősítésnek egyező volta kétségteljes.

A tyimosevszkajai kard aláhajtott lábú fibulával és ezüst csatokkal fordult elő; a mi sírjainkban is találtunk hasonló ezüst csatot, még pedig

¹⁵⁾ Hampel: i. m. 793.

¹⁶⁾ U. o. i. m. 51.

¹⁷⁾ Eperjessy: i. m. II. tábla, 16.

¹⁸⁾ Pósta: i. m. 383.

abban a sírban, amely az előbbi karddal teljesen egyező kardot is tartalmazott (9. sír). A mi csatunknak pecke és szíjszorító lemeze hiányzik ugyan, de a megmaradt rész szerkezete bizonyítja az azonosságot. Fibuláink vasból vannak és erősen megrongált állapotuk csak sejteti a III. sz.-i típust; de tyimasovszkájai fibula felcsavart drótja és a makói gimnázium hitelesen előkerült karperec töredéke,¹⁹⁾ feltétlenül egy időre mutatnak. (20. kép.)

Az egyetlen lándzsahegy a germán típusú lándzsák közé tartozik. A Makón lévő három szárnyú nyílhegyek a hunn-germán csoportra utalnak.²⁰⁾ Vaskés nyélbe illő töredéke csak egyik sírban fordult elő, de a telep környékén talált jó fenntartású darab analógiáját már fennebb megállapítottuk.

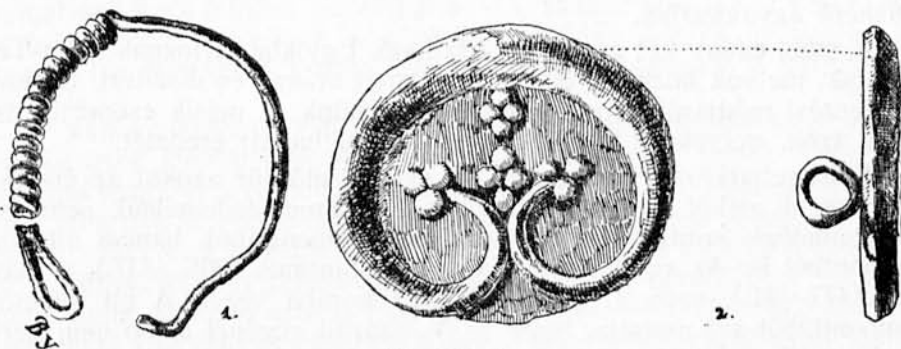

Fig 20. kép.

Szerszámok közül csak az orsókarikák jöhetnek figyelembe, amelyek a szarmata típusú leletekben előfordult darabokra emlékeztetnek. Bizonyítják, hogy a nép szövessel-fonással is foglalkozott. A telepen talált juh csontok a gyapjú fonását bizonyítják, a földművelés pedig a len- és kendertermelés és feldolgozás lehetősége mellett szól.

A szarmata csoportra utal a makói inda díszes pityke is. (20. kép.) A peremen végighúzó indadísz a középtől mindkét irányba vékonyodik s szárának végződése után három-három szimmetrikusan elhelyezett gömböcskével zárul. Az egymás mellé kanyarodás után ívesen széthajlik. A két szár között újabb négy gömböcske került, melynek tetején még négy gömb foglal helyet. Alakjának keletkezését könnyen megérthetjük egyik nemesvölgyi bronztag alakjáról.²¹⁾ A bronztag indás részének kifelé hajló két nyúlványát kellett csak elhagyni s az öntőmintát a záródó indarész végénél megrövidíteni, máris megvolt az az idom, amelyet a magyar-

¹⁹⁾ Eperjessy: i. m. I. 4.

²⁰⁾ Pósta: i. m. 411. és 454. II.

²¹⁾ Hampel: i. m. 136., 10.

csanádi temetőben találtak. A gömbös díszítést pedig, mint végzőró motívumot végigkísérhetjük a Szeged-sövényházi,²²⁾ csanyi,²³⁾ sziráki,²⁴⁾ szilágynagyfalui²⁵⁾ és martélyi²⁶⁾ példákön. Az összehajlás után széthajló indák által alkotott szög díszítésének példáját a keszthelyi²⁷⁾ tagon láthatjuk. A zárórészek elhelyezése legközelebb áll a martélyi csuklós szíjvég és csuklós tag zárógömbjeihez, a térkítettés pedig a keszthelyi példához.

Az edényeknek azt a részét, amelyek a szarmata csoportot jellemzik, a telep edényeinek leírásánál már említettem. Ebbe a csoportba tartozik a 6. sír egyik edénye is. De ezt a csoportot jellemzik azok a füles edények is, melyek szíjra akasztva hordozhatók voltak. Ezeknek egy része kerek fenekű s így nem állítható fel. Ennek elérésére szolgált a 3. sírban talált felfűzhető agyagkarika.

A többi edény két csoportba osztható. Egyikbe tartoznak a La-Tène típusúak, melyek közül az egyik fémformát utánzó és díszített. Ezeknek megszerzési módjáról már a telepénél beszéltünk. A másik csoportba tartoznak azok, melyeknek durva kivitele elárulja barbár eredetét.

Kormeghatározás szempontjából nézzük először azokat az érmekeket, amelyeket a makói leírásból ismerünk. Figyelmet érdemelnek nem csak a mi temetők korának meghatározása szempontjából, hanem általános szempontból is. Az egyik érem Nagy Constantinus (306—337.), a másik Zeno (477—91.), vagy I. Leo (482—88.) korába vezet. A mi temetők szempontjából azt mutatja, hogy az V. század végénél előbb nem kerülhetett a sírba. Általános szempontból azonban, épen azért, mert a két érem összeragadva, egy sírból került elő, óvatosságra int az érmek datáló értékét illetőleg. A Nagy Constantinus-féle éremre támaszkodni nem lehet, mert az jelen esetben közel két század, de mindenesetre másfél század múlva került a temetőbe. Óvatosaknak kell tehát lennünk a másik érem kormeghatározó értéke szempontjából is. Csak annyit fogadtatunk el, hogy a temetőnek az a része, amelyből ez az érem előkerült az V. század végén még használatban lehetett. Egyéb támpontokat kell tehát keresnünk, amik a kort meghatározhatják.

Azok a tárgyak, amelyek a harmadik századra utalnak, jól megférhetnek az előbb említett koron belül. Ugyancsak III. században kezdődik az ismertetett karperec divatja is, melyet a szarmaták átvették s a VI. századig megőriztek. Ennek kora tehát szintén egyezik a byzanci érem korával. A borostyán gyöngyök aránylag gyakori előfordulása az V. szá-

²²⁾ U. o. 73., 6.

²³⁾ U. o. 266., 11. és 275., 5.

²⁴⁾ U. o. 251., 4.

²⁵⁾ U. o. 67., 1.

²⁶⁾ U. o. 149., 8. és 7.

²⁷⁾ U. o. 105., 6.

zadon túl nem terjedhet. A szíjbújtató analóg darabja is az V. századra vezet.

E kevés rendelkezésre álló adatból — a későbbi helyesbítés fenntartásával — temetőnk és telepünk korát a III—V. század közti időre tehetjük és valószínűnek tartjuk, hogy erős germán hatásoknak kitett szarmata nép emlékeit őrizte meg.

Reméljük, hogy a kevés adatból merített következtetéseinket az ásatások folytatása igazolni fogja.

*

Hátra van még, hogy a halom temetkezéseiről is szóljunk. Ez a kérdés ugyan inkább néprajzi, mint régészeti szempontból érdekes. A temetések kora minden bizonnyal a XIX. század első felére vezet, amikor a bekaï dohánykertészek a középkori Bökény helyén új telepet létesítettek. Ide temetkeztek nem csak a telep lakói, hanem a környék pásztorai is.

Képet alkothatunk a temetkezést illetőleg a feltárt sírokból. A temetkezések lehetőleg pontos keleteléssel történtek annak dacára, hogy az elhelyezéssel a fej jutott a halom alsó része felé. Lásd szerű koporsóban temették a felnőtteket, a gyermekeket koporsó nélkül. A sírokban talált mellékletek közül a halotti koszorú világít be a fiatalok temetkezési szokásaiba; az öreg férfi sírokban talált hajtű, a csimbókban viselt hajról tanuskodik. Különös szokás volt az egyik kéznek vállhoz emelése, amely nem lehet szórványos és véletlen dolog, mert a felbontott sírok számához mérten, gyakran előfordul. Az utóbbi temetkezések a század közepén túl nem terjedhetnek, mert akkor már az apátfalvi temetőt használták.

Szeged.

Dr. Banner János.

LES FOUILLES DE MAGYARCSANÁD ET BÖKÉNY.

(Abrégé.)

C'était encore au printemps de l'année 1924 que le direction du musée de la ville Szeged fut avertie que dans les environs de Magyarcsanád et Bökény apparaissent au rivage abrupt du Maros dans une longueur de 2 kilomètres des traces des stations et des restes des os humains. Des experts se transportant sur les lieux pour vérifier la nouvelle ont fait des fouilles de probe dans les collines voisines du fleuve, mais sans aucun résultat.

Au printemps de l'année 1925 en visitant les lieux en question sous la conduite de M. le directeur de notre institut archéologique, l'auteur de ces lignes a été chargé de conduire les fouilles.